

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNE GÖRE KIZILDELI (SEYYİD ALİ SULTAN) ZAVİYESİ (1401-1826)

KIZILDELI (SEYYİD ALİ SULTAN) ZAVİYE (1401-1826)
BOUND TO OTTOMAN ARCHIVE DOCUMENTS)

Ali Sinan Bilgili¹

ÖZET

Bu araştırmada, günümüzde Yunanistan sınırları içerisindeki Dimetoka'da bulunan Kızıldeli (Seyyid Ali) Sultan Zaviyesi ele alınmıştır. Kaynağını Osmanlı arşiv belgelerinin oluşturduğu araştırmada, bir Bektaşî zaviyesi olan Kızıldeli Zaviyesi'nin 1401-1826 tarihleri arasındaki durumu incelenmiştir. Zaviyenin kuruluşu, zaviye vakfı, vakıf kurucusunun evlatları, zaviyenin bağlı bulunduğu tarikat, Kızıldeli lakabı ve derbendi, arşiv vesikaları ve diğer kaynaklara göre işlenmiştir. Sonuçta Kızıldeli Zaviyesi'nin Sultan I. Bayezid tarafından verilen bir mülknâmeyle (1401-1402) Osmanlı hukuk sistemine alındığı, Musa Çelebi tarafından verilen bitiyede (1412) imtiyaz ve mu'afiyetlerinin belirlendiği, Seyyid Ali Sultan'ın kendisine verilen topraklar üzerinde bir vakıf kurduğu ve bu vakfı da evladiyelik vakıf hâline getirdiği görülmüştür. Bu hukukî nizam 1826'ya kadar devam etmiştir. Bu tarihte Osmanlı ülkesindeki pek çok Bektaşî zaviyesi kapatılırken, Kızıldeli Zaviyesi'nin mallarının önemli bir kısmına el konmuş, ancak zaviye kapatılmamıştır. Zaviye vakfının yönetimi Evkâf-ı Hümayun Nezareti'ne devredilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Seyyid Ali Sultan, Kızıldeli, Dimetoka, Bektaşilik, Zaviye, Vakıf

ABSTRACT

Kızıldeli (Seyyid Ali) Soltan Zaviye which is situated Dimetoka in Greece today is analized in this research. The state of one of the Bektashi Zaviye, Kızıldeli Zaviye between 1401-1826 is examined through the souches of Ottoman Archive documents. The establishment and the foundation of this Zaviye are documented according to the sons (*evlâdları*) of the founder, Zaviye's connection to religious sect, Kızıldeli nick name and customshouse, archive license documents, and other souches. As a result, it has been found out that Kızıldeli Zaviye is accepted to Ottoman judiciary system with a domain document given by Soltan Bayezid I. The Zaviye's privileges and exemptions were determined by Musa Çelebi's "*biti*" (1412), and it has been seen that the foundation was established on the territory given to Seyyid Ali Soltan who founded and transferred it to his sons. This order and regulation continued on until 1826. While most of the Zaviye Foundations were closed down around 1826, most of the properties of Kızıldeli Zaviye were layed hands, but the Zaviye was not totally closed. The administration of the Zaviye was left to Evkâf-ı Hümayun.

¹ * Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi ERZURUM sbilgili@atauni.edu.tr

Key Words: Seyyid Ali Soltan, Kızıldeli, Dimetoka, The Bektashi sect, Zaviye, Foundation.

1- Giriş

Seyyid Ali Sultan Zaviyesi, günümüzde Yunanistan sınırları içerisinde bulunan Dimetoka (Didymoteikhon) şehrinin Küçük Derbend (Roussa) köyündedir. Edirne ilimizin 40 km. güneyinde yer alan Dimetoka ve çevresi, Osmanlıların Rumeli topraklarına ayak basmasından itibaren Süleyman Paşa'nın beylerinden Evranos Gazi ve Hacı İl-Beyi'nin akınlarına sahne olmuştur. Hacı İl-Beyi'nin H. 760 (M. 1359)'da geçici olarak ele geçirdiği bölge (Aşık Paşaoğlu, 1992: 50; Oruç Beğ, 2008: 23; İbn-i Kemal, 1991: 198), 1361'de kesin olarak fethedilmiştir (Nicol, 1999: 281). Dimetoka fetihten sonra Osmanlı idari teşkilatında kaza statüsüne getirilerek, Çirmen Sancağı'na bağlanmıştır. Rumeli şehir ve köylerinin fethiyle birlikte, Anadolu'daki pek çok Türkmen aşireti ile gazi dervişler (alp-eren), iskân politikası (Türkleştirme- İslâmlaştırma- İssız yerleri şenlendirme v.s.) çerçevesinde bölgeye nakledilmeye başlanmıştır. 1357 yılında başlayan bu nüfus göçü, Sultan I. Murad (1360-1389) ve Sultan I. Bayezid (1389-1402) dönemlerinde artarak devam etmiştir. Özellikle H. 803'te (M. 1400-1401)e Rumeli'ye büyük bir nüfus göçü gerçekleşmiştir (Orhonlu, 1987: 102-103). Bu göçler sırasında bölgeye gelen gazi dervişlerden biri de Seyyid Ali Sultan'dır.

Tarihî şahsiyeti hakkında gerek arşiv, gerekse devrin kaynaklarında açık bilgi bulunmayan Seyyid Ali Sultan'ın bölgeye ne zaman geldiği ve zaviyesini hangi tarihte kurduğu kesin belli değildir. Seyyid Ali Sultan hakkında doğrudan araştırmalar yapan Ahmet Yaşar Ocak, Haşim Şahin, Rıza Yıldırım, Iréne Beldiceanu-Steinherr, John K. Birge, Iréne Mélikoff, Suraiya Faroqi gibi akademik çevreler de Seyyid Ali Sultan'ın şahsiyeti hakkında kesin bilgi verememişlerdir. Bunun yanı sıra Seyyid Ali Sultan'dan dolaylı olarak bahseden Ö. Lütfi Barkan ve M. Tayyib Gökbilgin'in verdiği bilgiler de, tarihi şahsiyetini ortaya çıkarmaya pek yardımcı olmamaktadır. Kaynak yetersizliği sebebiyle ortaya çıkan bu duruma karşılık, Seyyid Ali Sultan'ın kurduğu zaviyenin kurumsal kimliği hakkında arşiv belge ve kayıtlarında epeyce malumat bulunmaktadır. İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde; Ali Emiri, Tapu-Tahrir Defterleri, Maliyeden Müdevver Defterler, Cevdet, Hatt-ı Hümayûn, Sadaret; Meclis-i Vâlâ Evrakı ve İradeler; Meclis-i Vâlâ tasnifleri ile Ankara Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi'nde bu zaviyeye ait belge ve kayıtlar vardır. Bu kaynaklara dayanarak, zaviyenin 1401-1826 yılları arasındaki kurumsal kimliğini ele almak bu araştırmamızın amacıdır. Araştırma için bu tarih aralığının seçilmesi; zaviyeye ait ilk belgenin 1401 tarihli olması ve 1826'da ülkedeki Bektaşî Dergâhlarının kapatılması sürecine girilmesiyle birlikte, devletin Kızıldeli Zaviyesi hakkında yeni bir muamelâtı başlatılmasıdır. Seyyid Ali Sultan Zaviyesi'ne ait belge ve kayıtların transkripsiyonu da ilave bir kitap olarak yayınlanmak suretiyle, bu konuda çalışma yapmak isteyen araştırmacılara fayda sağlanmaya çalışılmıştır.

2-Seyyid Ali Sultan Zaviyesi'nin Kuruluşu

Dimetoka Kazası'nın Tanrı Dağı (Tengri Dağı veya Cebel) Nahiyesi'nde bulunan Seyyid Ali Sultan Zaviyesi'nin kurulduğu tarih, arşiv kayıtlarından tespit edilememekle birlikte, muhtelif belgelerde geçen "*Vakf-ı evlâd-ı Kızıl Delü mezkûr merhûm Kızıl Delü diyâr-ı Rûm-ili şeref-i İslâm ile müşerref oldukda bile geçüb zikr olan karye-i Büyük Viran ve karye-i Daru*

Bükü ve Tırfillu Viranı Sultan Yıldırım Han aleyhü'r-rahmet ve'l-gufrân hudûdı ve sinoruyla temlik idüb sene-i erba'a ve semane mie tarihinde mülknâme-i şerif ihsan buyurub" (BA, C. EV. 17394; TKGM KKA TD 562: 126/b; BA, C. EV. 8346-4; BA, HAT 686/33344-1; BA, HAT 686/33344-7; BA, HAT 686/33346) ifadesinden H. 804 (M. 1401-1402) tarihinden önce, 1412 tarihli Musa Çelebi tarafından verilen bitide geçen "*Şeyh Kızıl Delü'nün köyünü evvelki begler vakf ve müsellemlerdir*" (AE. MÇ. 1) ifadesinin terminolojik analizinden de, fütihat döneminin etkin beylerinin idaresi döneminde kurulduğu anlaşılmaktadır.

Musa Çelebi nişanında kullanılan "beg" kelimesi, Sultan I. Bayezid'in oğlu, Sultan I. Murad'ın torunu olan Musa Çelebi tarafından, babası ve dedesi için kullanılması, Osmanlı terminolojisine pek uygun değildir. Zira babası Han ve Sultan (Sultânü'r-Rûm), dedesi Hüdavendigâr (Hünkâr) unvanlarına sahiptir (İnalçık, 2008: 188). Beg kelimesi ise, fetih ordusunun komutanları için kullanılan bir tabirdir. Bu komutanın da "*vakf ve müsellemler*" yetkisi bulunan beylik rütbe veya makamında bulunan bir kimse olması gerektir. Bu doğrultuda kaynakların verdiği bilgilerin değerlendirmesinden²; Seyyid Ali Sultan Zaviyesi'nin

² Osmanlıların hanedan dışından ilk beylerbeyi (Rumeli beylerbeyi) unvanını taşıyan komutanı bilindiği gibi, Orhan Gazi'nin 1360'da Rumeli fütuhâtı ordusu başına getirdiği, I. Murad'ın da beylerbeyi unvanı ile Osmanlı ordularının başkumandanı yaptığı Lala Şahin Paşa'dır (Gökbilgin, 1977: 20, 23). Lala Şahin Paşa, 778 (1376)'e kadar görev yaptıktan sonra yerine Kara Timurtaş Paşa tayin edilmiştir. Kara Timurtaş Paşa da, 793 (1391)'e kadar bu görevi yürütmüştür (Aşık Paşaoğlu, 1992: 59 v.d.; Danişmend, 1972: 59, 92; Tekindağ, 1993: 372-373). Bu dönemin yetkili bir ismi de Sârimüddin Saruca Paşa'dır (İnalçık, 1987: XV). XIV. yüzyıl sonlarında Veziriazam Çandarlızâde Ali Paşa (1388), Timurtaş Paşa-zâde Yahşi Bey, Gazi Evranos Bey, Paşa Yiğit Bey gibi yetkili devlet adamları bölgede görev yapmışlardır. Musa Çelebi'nin "beg" diye tabir ettiği kişi bunlardan biri olmalıdır. Tahminimiz üç kişi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bunlar; Lala Şahin Paşa, Kara Timurtaş Paşa ve Saruca Paşa'dır. Bunlardan Lala Şahin Paşa'nın temlik yetkisi vardır. Ancak Seyyid Ali Sultan ile arasında bir bağlantı kuracak ipucu maalesef elimizde bulunmamaktadır. Muhtemel en uygun kişilerden biri Kara Timurtaş Paşa'dır. Zira Timurtaş Paşa, Rumeli'de iskân ve kolonizasyon siyasetinin uygulayıcısı, dirlik sistemi, kapıkulu süvari ocağı ve voynuk ocağı gibi teşkilatların kurulmasında ön ayak olan bir devlet adamıdır. Beylerbeylik vazifesinde iken Saruhan (Manisa)'dan Rumeli'ye yapılan nüfus göçüyle bizzat kendisi ilgilenmiş, yeni gelenlerin iskânını organize etmiştir (Tekindağ, 1993: 372). Bu aktif ve teşkilatçı kişiliğiyle, Seyyid Ali Sultan ve bölgedeki diğer zaviyeleri kayda alarak resmileştirmek, gelir kaynakları yaratmak, derbentçilik gibi görevler vermek gibi işlerin, Kara Timurtaş Paşa tarafından yapılmış olması ihtimal dâhilinde görülmektedir. Buna göre, Seyyid Ali Sultan'a 804'de verilen mülknâme, I. Bayezid'in 1401-1402 Rumeli faaliyetleri döneminde, Kara Timurtaş Paşa'nın isteğiyle, vakf ve müsellemler ettiği imtiyazı, hükümdar beratıyla resmileştirmek için verilmiş olabilir. Üzerinde durulması gereken üçüncü kişi Saruca Paşa'dır. İnalçık (1987: XVI), Neşri'nin (2008: 112) "*Rûm-ili yaya-başısı Ulu Beg Subaşı ki Saruca Paşa dimekile ma'rûfdur*" ifadesinden hareketle Saruca Paşa'nın, yaya ve müsellemler toprakları üzerinde bitirme yetkisine sahip bir subaşı olduğunu tespit etmiştir. Saruca Paşa, orta ve aşağı Meriç vadisinde yerleşmiş Müslüman Türkler arasında toplanan Rumeli yayalarının başı (sonradan müsellemler adı almışlardır) olarak; ilk Rumeli fütuhâtında mühim rol oynamış, yeni fethedilen Çirmen bölgesindeki yaya yerleri bu teşkilata mensup kimselere tevcih etmiş, 1388'de Ali Paşa'nın Bulgaristan seferine, 1389'da Sultan I. Murad'ın Kosova savaşı ve 1402 Ankara savaşına katılmıştır. Muharrem 818 (Mart-Nisan 1415) tarihinden az önce vefat ederek Çirmen'de kendi yaptırdığı mescidin avlusuna defnedilmiştir (İnalçık, 1987: XVI). Gerek Seyyid Ali Sultan'ın Velâyetnâme'de anlatılan savaşlara yaya askeri olarak katıldığı yolundaki anlatım ve gerekse Kızıldeli Zaviyesi hakkındaki gur-re-i Rebüülâhir 1024 (30 Nisan 1615) tarihli belgede geçen "*Karye-i Büyükle Viran ma'a yâya-yı cemâ'at-i Kızıl Divâne Sultân*" kaydında kullanılan yaya tabiri [Gökbilgin (1952: 185), Beldiceanu-Steinherr (1999: 63) ve Yıldırım (2007: 126) bu kelimeyi "*babayi*" olarak okumuşlardır. Hatta Beldiceanu-Steinherr, bu kelimeye istinaden Seyyid Ali Sultan'ın Babai hareketine mensup biri olduğunu dahi söylemektedir. Osmanlı Türkçesi'nin sentaksına göre yukarıdaki ifade, *Büyükle Viran Köyü ile Kızıl Divâne Sultân cemaati babası* şeklinde anlaşılabilir. Ancak belgenin tamamı dikkate alınarak tahlil edildiğinde, bu ifadeyi kullanması anlamsızdır.

Kara Timurtaş Paşa veya Saruca Paşa gibi beylerin verdikleri bitiyile kurulduğu, Sultan I. Bayezid'in mülknâmesiyle Osmanlı hukukî nizamına alınarak (1401-1402) kurumsal kimliğe kavuştuğu, Musa Çelebi'nin bitisiyle de imtiyaz ve mu'afiyetlerinin belirlendiği (1412) sonucuna varılmıştır³.

Seyyid Ali Sultan'ın tarihi şahsiyeti ile zaviyenin kuruluşu arasında bir rabıta bulunduğu mutlaktır. Dimetoka'nın fethi tarihi olan 1361 yılı dikkate alındığında, Seyyid Ali Sultan'ın en yakın tahminle bu yıllarda bölgeye geldiği söylenebilir. Bu esnada kaç yaşında olduğunu tahmin etmek ise, kaynakların yetersizliği sebebiyle pek mümkün görünmemektedir. Keza vefat tarihi hakkında kesin bir bilgi vermek de mümkün değildir. Ancak 1412 tarihli belgede geçen "... rinde mektub ... ben dahi eline nişân-ı hümayûn verdüm ki ..." ifadeleri ile Timurtaş Paşa veya Saruca Paşa rabitasından bu tarihlerde hayatta olduğu ihtimal dahilindedir⁴.

Çünkü belgede Kızıldeli'den değil, onun dervişlerinden (fukarası, mensupları) bahsedilmektedir. Kelime yaya olarak okunduğu takdirde ise, "*Kızıl Divâne Sultân cemaatine mensup olanlar*"ın (onun yayaları) kastedildiği açıkça görülür. Nitekim belgede bu kaydın devamında "*Karye-i mezbûr ahâlisi Kızıl Delü Sultân nâm 'azizin fukarasından olub dervişândan olmağın*" ifadesi yazılmıştır ki, burada "fukarasından" ifadesiyle açıkça Kızıl Delü Sultân mensupları kastedilmiştir. Keza, bu kelime baba olsa idi, *Kızıl Divâne Sultân* isminden sonra, *Kızıl Divâne Baba* şeklinde yazılması gerekirdi. Nitekim tüm belgelerde *Kızıldeli Baba* şeklinde bir yazım tarzı vardır.] vesilesiyle, Saruca Paşa ile Seyyid Ali Sultan arasında bir bağlantı olduğu düşünülmektedir. Buna göre, Seyyid Ali Sultan bir *alp-eren* veya *gazi-derviş* olarak; Saruca Paşa'nın emrinde fütuh hareketlerine katılarak [Seyyid Ali Sultan'ın Rumeli fütuh hareketlerine katıldığı Velâyetnâmesi'nde uzun uzadıya anlatılmaktadır (Bkz. Yıldırım 2007)] hizmette bulunmuş, buna mukabil Saruca Paşa, 815 tarihli Musa Çelebi belgesindeki adıyla Şeyh Kızıl Delü Köyü, yukarıdaki kayda göre de Büyük Viran Köyü'nü kendisine bir biti ile vakf ve müsellemler etmiş olabilir. Nitekim İmparatorlukta vakıf yaya ve müsellemlerine muafiyet verilip, toprakların vakf edilmesi usulü, "*müsellemler ve yâyaları mu'af idüb vakf eylemiş*" (BA, TD 438: 559) gibi kayıtlarda sıkıca vurgulanmıştır. Buna göre Saruca Paşa'nın vakf ve müsellemler ettiği imtiyazı, hükümdar beratiyla ibka kılmak için Sultan I. Bayezid'in 804 tarihli mülknâmeyi vermesi ihtimali oldukça yüksektir. Yukarıdaki ihtimallere göre Musa Çelebi, Kızıldeli'ye devrin etkin beyleri tarafından muafiyet tanındığı bilgisine sahip -ancak bizde vesikası bulunmayan belgeye göre- olduğu için "beg" tabirini kullanmıştır. Yoksa Anadolu'daki tüm beyler üzerinde Selçuklu sultanlarının vârisi olması iddiasıyla, Mısır'daki Abbasi hâlifesinden Sultânü'r-Rûm unvanının bir menşur ile kendisine tanınmasını isteyen babası I. Bayezid'e bey demesi pek mümkün görülmemektedir. Keza Musa Çelebi, 813 (1410)'de Rumeli'de hükümdarlık makamına oturduğunda yanında Evranos Bey, Paşa Yiğit Bey, Kara Timurtaş Paşa oğlu Umur Bey, Mihâl oğlu Mehmed Bey gibi (Uzunçarşılı, 1982: 339-345) bölgedeki uygulamaları bilen devlet adamları vardı. Bunlardan birinin telkiniyle Seyyid Ali Sultan Zaviyesi'nin I. Bayezid tarafından sınır ve hudutları çizilmiş mülknâmesine istinaden, mutad usul olduğu vecihle her tahta geçen yeni hükümdar zamanında berat alınması gerektiğinden, Musa Çelebi de yeni bir hükümdar sıfatıyla egemenliği altındaki topraklarda vakıf, mülk, timar gibi teşkilat ve müesses nizamın hukukî statüsünü tasdik etmiştir. Bu telkinde bulunan kişinin de geçmişte iyi bilen Kara Timurtaş Paşa oğlu Umur Bey veya Evrenos Bey gibi birisi olduğu düşünülebilir.

³ A. Yaşar Ocak (1992a: 96) ve Haşım Şahin (2009: 48-49) menkabelere dayanarak Seyyid Ali Sultan ve yoldaşı Seyyid Rüstem Gazi'nin Sultan I. Bayezid zamanında (1389-1402) Rumeli fetihlerine katıldıklarını, Dimetoka ve havalisinin fethinde bizzat rol oynadıklarını, kendi kılıçlarıyla ele geçirdikleri bir arazide zaviyelerini kurduklarını yazarlar. Bizim yukarıdaki değerlendirmemize göre, Seyyid Ali Sultan'ın bölgedeki faaliyetleri Sultan I. Bayezid'in tahta geçmesinden önce başlamış, ancak zaviyenin Osmanlı hukukî nizamına girişi Sultan I. Bayezid zamanında olmuştur.

⁴ Seyyid Ali Sultan'ın doğum tarihi hakkında bazı araştırmacılar 1310 yılını vermektedir (Noyan, 1991: 13-15; Temren, 1998: 106). Bu tarih doğru kabul edilirse, 50-60 yaşlarında iken zaviyesini kurduğu söylenebilir. 1401-1402

Kızıldeli Zaviyesi, bir külliye özelliği taşımakta olup, 20.000 m² lik bir alanı kapsamaktadır. Külliye; türbe, meydan, aşevi, paşa konağı, kasaphane, ambar, ahır ve mezarlık bulunmaktadır. Türbe, 11x5 m. boyutlarında kiremit çatılı bir taş yapıdır. Türbenin içi iki bölüme ayrılır; ilk bölüm 4x5 m. olup kuzey-güney boyunca uzanır. İkinci bölüm doğu-batı yönünde uzanıp 7x5 metredir. Bu ikinci yerde Kızıldeli'nin merkatı bulunmaktadır (Geniş bilgi için bkz. Zegkinis, 2001: 179-195).

3-Kızıldeli Lakabı

Osmanlı arşiv belgelerinde, Seyyid Ali Sultan ismi sadece bir belgede “ ... *Dimetoka Kazâsı'nda medfûn es-Seyyid 'Ali nâm-ı diğer Kızıl Veli Sultân ...* ” (BA, TD 562)⁵ şeklinde geçmekte olup diğer tüm belgelerde *Kızıldeli*, *Kızıl Delü*, *Kızıl Delü Baba*, *Kızıl Divâne Sultân*, *Kızıl Delü Sultân*, *Kızıl Veli Sultan* isimleri kullanılmıştır. İsmi sıkça zikredilmemesinin sebebi bilinmemekle birlikte, Kızıldeli lakabının o gün için yaygın olarak kullanıldığından veya zaviye/tekke bu namla şöhret bulduğundan, böyle bir usul takip edilmiş olabilir. Belgelerde Kızıldeli ismi; şahıs, zaviye, akarsu ve derbent adı olarak kullanılmıştır. İsmi tek bir yerden neşet edip diğerlerine de mal olduğu anlaşılmakla birlikte, kimin kimden etkilenecek bu ismi aldığı açıkça belli değildir. Tabirin onomastik incelemesi, durumu aydınlatmaya yardımcı olacaktır. Buna göre;

1- Kızıldeli adına yer adı olarak, Anadolu'da rastlanmaktadır. Nitekim 936 (1529-30) yılı itibarıyla Bozok Sancağı'nda *Kızıl Delü Viran* adını taşıyan bir mezra vardı. Bu mezrada Varsaklardan Kızıl Kocalu aşiretinin Tura Beğlü cemaati yaşamaktaydı. (Hâlaçoğlu, 2009: V/2221). Ankara-Çankırı arasında Kutluşar Köyü yakınında bir tepenin adı *Kızıldeli Tepesi*'dir. Kızıl kelimesi kullanılarak, Kızıl Ada, Kızıl Dağ, Kızıl Tepe, Kızıl Kaya, Kızıl Ağıl, Kızıl Kale, Kızıl Venk, Kızıl Ağaç v.s. yer adları da yapılmıştır.

2- Kızıl kelimesi kullanılarak Kızıl Irmak, Kızıl Su gibi akarsu adları da yapılmıştır. Türklerin yer adı verme usulünde, bölgenin doğal, beşeri, ekonomik ve kültürel coğrafya özelliklerinin belirleyici rol oynadığı bilinmektedir. Bu sebeple Kızıldeli Irmağı'nın toponomik analizi, ismin menşeyini öğrenmede bir fikir sahibi olunmasını sağlayacaktır. Yapılan literatür

tarihli belgeye göre, bu tarihte hayatta olduğu kabul edilirse, zaviye mülknâmesini 90 yaşında aldığı ortaya çıkar. Keza bazı araştırmacıların 1412 yılı kaydına istinaden bu yılda hayatta olduğu (Yıldırım, 2007: 157) kabul edilirse, bu durumda da 112 yaşında olduğu sonucuna varılır. Bazı araştırmacılar da Orhan Gazi (1324-1360) döneminde, 1354'de Süleyman Paşa ile birlikte Rumeli'ye geçtiği, Gelibolu ve Bolayır'ın fethine kesinlikle katıldığı görülmektedir (Beldiceanu, 1999: 64-65). Bu durumda zaviyeyi kurduğunda 40-50 yaşlarında olmalıdır. Yukarıda zikredilen görüşler çerçevesinde bir değerlendirme yapıldığında; o dönemki ortalama insan hayatı dikkate alındığında 1310 doğumlu olması pek mümkün görülmemektedir. Vefat tarihi hakkında da Şahin (2009: 48), 815 (1412)'den sonraki bir tarih olabileceğini söyler.

⁵ Bu kayıt 976 (1568-69) tarihli tahrir defterinin aslında bulunmaması, Tevki Hüseyin Paşa tarafından 19 Ramazân 1305 (30 Mayıs 1888) tarihinde deftere sonradan yazılan kayıtlar içerisinde yer almaktadır. Beldiceanu-Steinherr (1999: 58) bu kaydı görmediğinden, “*Osmanlı belgelerinde, yalnızca Kızıldeli lakabıyla anıldığı vurgulamak gerekir*” demiştir.

araştırmaları ve saha çalışmalarından, Kızıldeli kelimesinin doğal coğrafya özellikleriyle doğrudan ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Zira akarsuyun bulunduğu saha genellikle Tersiyer (3. jeolojik zaman) ve Kuvaterner (4. jeolojik zaman) yaşlı denizel ve gösel formasyonlardan oluşmuştur. Zikredilen dönemlerin paleocoğrafik ortam şartlarına göre, birbiri üzerine istiflenen sedimentler, kalın bir tortul tabakası oluşturmuştur.

Özellikle bugünkü Türkiye-Yunanistan sınır bölgesinde nispeten yoğunluk kazanan bu birimler (kum, kil, silt v.b.), sarı ve kırmızı renklidirler. Dış kuvvetlere karşı (rüzgâr, akarsu, dalga) dirençsiz olan bu formasyonlar, kolay bir şekilde işlenerek akarsuya bol miktarda malzeme taşır. Bu şekilde akarsuyun rengi kırmızı bir görünüm almaktadır. Diğer taraftan Kızıldeli Irmağı, Meriç Nehri Hidrografik Havzası içinde yer almaktadır. Bu havza, yaz ayları sıcak ve kurak, kış ayları ise soğuk ve yağışlı karasal iklime sahiptir. Karasal iklimin genel karakteristik özelliklerinden biri de, hâlık arasında kırkikinci (konveksiyonel) yağmurları olarak bilinen sağanak yağışlardır. İşte ilkbahar sonu yaz başlarında meydana gelen kırkikinci yağmurları ve eriyen kar sularıyla birlikte, debisi iyice artan akarsu, yatağına sığmayarak geniş vadi tabanına doğru taşar. Söz konusu akarsuya *deli* benzetmesi yapılması, akarsuyun taşkın genliğinin yüksek olmasıyla ilgilidir. Nitekim Osmanlı dönemine ait köprülere bakıldığında kemer sayısının fazla olması, akarsuyun oldukça düzensiz bir rejimde aktığını göstermektedir. Keza Ramazan 1078 (Mart 1668)'de bölgeyi gezen Evliya Çelebi (2003: 31-33)'nin verdiği;

“... ve kal'ası (Dimoduka) evc-i semâya berâber bir kırmızı yalçın kaya üzere ... bâ-husus garb tarafı ki nehr-i Kızıldeli nâm divâne akar suyun tarafı şâhin ve zağanos âşiyânlı kayalardır ... ve cümlesinin reng-i rûyları humret (kırmızı, kıpkızıl) üzeredir, zirâ Deli Kızıl Nehri nûş iderler ... bu nehrin ibtidâ menba'ı Tanrıverdi Dağı'ndan gelüp bu kal'anın altındaki cenûb tarafında on iki göz taş yapıda temelli direkler üzere meşe direkleri döşeli cisr-i azîmin altından geçüp daha aşağı kal'adan bir top menzili alarka cânib-i kibleye cereyân iderek gidüp nehr-i Arda ve nehr-i Tunca ve nehr-i Meriç bir yerden cereyân iderken bu Kızıldeli Nehri anlara mahlût olup cümlesi bir yerden Enez kal'ası kurbunda bahr-i Rûm'a munsabb olur”

bilgileri de yukarıda anlatılanları desteklemektedir. Bu açıklamalar sonucunda edinilen kanaat, bölgeye ilk gelen Türkmenlerin, yukarıda anlatılan tüm özelliklerine nispeten akarsuya, Kızıldeli ismini verdikleridir. Seyyid Ali Sultan da bölgeye gelerek, tekkesini akarsuyun yakınına kurduğunda, kendisiyle birlikte zaviyesi de akarsuyun ismini almıştır⁶.

⁶ Kızıldeli isimdeki Kızıl kelimesi tek başına ele alındığında, Bektaşî geleneği ve terminolojisinde özel bir yer işgal ettiği görülür. Nitekim Hacı Bektaş Velî'nin bir menkıbesinde; Hacı Bektaş'ın, aslana binerek ziyaretine gelen Seyyid Mahmud Hayranî'yi, kızıl bir kayaya binerek karşılamaya çıktığı hikâye edilir. Keza, Kızıldeli lakabı üzerine Alevî-Bektaşî çevrelerde şöyle bir menkıbe anlatılır: *Seyit Ali Sultan, Emir Sultan ve Abdal Musa beraberce Hacı Bektaş'a varırlar. Seyit Ali Sultan'ın görevi açılıkmış. Seyit Ali Sultan bir gün Dergâhtakilerine aş pişirirken Kaygusuz'u*

4- Seyyid Ali Sultan Ahfâ'dı

Arşiv belgelerinde Seyyid Ali Sultan ahfadından bahseden en eski kayıt, Muharrem 861 (Aralık 1456) tarihlidir. Fatih Sultan Mehmed dönemine ait bir tahrir defterinde yer alan kayıta; “*şimdi oğlu Şa'bân elindedir*” ifadesi düşülmüştür (AKİKB, MC O/89: 10). Bu tahrirden 30 yıl sonra, Sultan II. Bayezid döneminde yapılan, 890 (1486) tarihli tahrir sonucu tutulan defterde “... *hâliyâ Kızıl Delü oğullarından Gülşehri ve İlyas ve Bilal ve İshak ve Sinan ber-vech-i iştirâk vakf-ı evlatlık üzere olub ...*” kaydından, zikredilen tarihte Seyyid Ali Sultan ahfâdından 5 kişinin, evlâdiyelik vakfı müştereken tasarruf ve idare ettikleri anlaşılmaktadır. Kayıtlardan Seyyid Ali Sultan'ın bu yıldan önce vefat etmiş İbrî adlı bir evlâdının da olduğu görülmektedir. Bu evlatlarından Sinan, “Dede” unvanıyla kaydedilmiştir. Kızıldeli erkânında dede, mürşitlik makamında bulunulanlara denirdi. Yukarıda isimleri zikredilen Kızıldeli oğullarından İlyas'ın Yusuf ve Davud, Gülşehri'nin Ahi Evren ve Bahşayış, İbrî'nin Turak, Bilal'in Abdulvahab ve Abd Ali, Sinan'ın Nurbahş ve Hızır, İshak'ın Ahmed ve Ali Kuli isimli oğulları “*evlâd-ı sâhib-i vakf*” olarak defter kaydına alınmıştır. Zikredilen defterde Gülşehri için de ayrı bir kayıt düşülmüştür. Bu kayıttan, Gülşehri'nin padişah beratıyla zaviye ve derbent işleriyle görevli olduğu anlaşılmaktadır (BA, TD 20: 264-265).

Yavuz Sultan Selim dönemine (1512-1520) ait 925 (1519) tarihli tahrir defterinde, Gülşehri Dede'nin Ahi Evren ve Bahşayış, Bilal'in Abdulvahab, Baba Ali, Cafer, Kamerî ve Hüseyin, Sinan Dede'nin Nurbahş, Hızır, Canbahş, İskender ve Hamdi'nin isimleri beratlı Kızıldeli oğulları olarak zikredilmiştir. Defterde, İshak'ın Ahmed, Tâlib ve Garib, İlyas'ın Yusuf, Davud ve Yakub adlı evlatlarının da beratsız olarak mutasarrıf oldukları belirtilmiştir. Bu tarihte Berat'ın Mehmed, Abdurrezzak ve Şaban, Ali Kuli'nun Velî, Yusuf'un Nasuh ve Abdulkadir, Ahmed'in Hüseyin adlı bekâr oğulları ise Seyyid Ali Sultan Ahfâ' dından olmakla birlikte, vakıfta tasarruf hakları bulunmayanlar olarak isimleri kaydedilmiştir (BA, TD 77: 251-252).

Kanunî Sultan Süleyman devrine (1520-1566) ait 937 (1530) tarihli tahrir defterinde, Yavuz Sultan Selim dönemine atıf yapılarak; “*Kızıl Delü oğullarından Gülşehri ve İlyâs ve Bilâl ve İshak ve Sinan ber-vech-i iştirâk vakf-ı evlâdlık üzere mutasarrıf olub zâviyelerine nâzil olan âyende ve revendeye hidmet iderler deyü merhûm Sultân Selim Hân hükm-i şerîf 'inâyet idüb*

oduna gönderir. 'Git odun topla getir ki, aşı pişirelim.' der. Kaygusuz başka işlere daldığından bunu unuttur, odunu getirmekte gecikir. Kazanın altında ateş azalınca, Seyit Ali Sultan 'Bismillahirrahmanurrahim' deyip ayağını kazanın altına sokmuş, odun niyetine... kazan kaynamaya başlayınca varıp Hacı Bektaş Veli'ye 'Seyit Ali Sultan kazanın altına ayağını soktu, kazanı kaynatıyor.' demişler. O da gelip diyor ki; “Sen kıpKızıldeliymişsin, Kızıldeli.” (Şahin, 1998: 521) Öte yandan *deli* kelimesi, aşiret, yer ve teşkilat ismi olarak Osmanlı döneminde kullanılan bir kelimedir. Mesela; Karabağ Türkmenlerinden Otuzikili federasyonu içerisinde yer alan aşiretlerden birinin adı Deli'dir. Deliler aşireti 1727 yılında Azerbaycan'ın Berda Sancağı'nın Bayat Nahiyesi'ndeki Hasaneken Çayı'nın kenarında kışlardı. Ayrıca, Gence Sancağı'nın Şemkirbasan Nahiyesi'ndeki Zamanbay ve Molla Kadim köylerinde hayvancılık ve ziraatle uğraşan bir başka Deli grubu vardı. (Bilgili, 2002: 30). XV-XVI. yüzyıl Anadolu'sunda Deli Alilü, Deli Balılar, Deli Budaklu, Deli Oğlan, Deli Hızırlı, Deli Veli-i Elvan gibi aşiret isimleri, Deli Orman, Deli Bükü, Deli Delir, Deli Köy, Deli Bayır Kışlağı, Deli Duran gibi yer adları (Hâlaçoğlu, 2009: 2558) vardır. Keza Bâki Divanı'nda da Kızıldeli deyimi, “*Lâle çemende başı açık kıpKızıldeli/ Sevdâ-yı hâl-i yâr ile muhtel dimâği var*” mısralarında “KıpKızıldeli” şeklinde kullanılmıştır.

vakf-ı evlâdlık üzere mutasarrıfdırlar” kaydı düşülmüştür. Bu kayıttan zikredilen kişilerin Sultan II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim dönemlerinde vakfın müşterek mutasarrıfı oldukları anlaşılmaktadır. Kanuni Sultan Süleyman dönemine gelindiğinde, yukarıda zikredilen Seyyid Ali Sultan evladının vefat ettiği ve onların çocuklarının vakıf yönetimini devraldıkları görülmektedir. Nitekim tahrir defterine “ ... *defter-i atikde Gülşehrî tasarrufundadır deyü kaydolunmuş Gülşehrî fevt olıcak mezkûrun oğulları Ahi Evren ve Bahşayış babaları hissesine mutasarrıf olalar deyü hükm-i padişâhî almışlar ve mezkûr derbendi bile olan dervişler hıfz idüb ...*” kaydı düşülmüştür (BA, TD 370: 33). Bu kayıttan, Gülşehrî'nin zaviyedeki hakları ve derbent bekleme vazifesinin oğulları Ahi Evren ve Bahşayış'a verildiği görülmektedir. Aynı defterde Seyyid Ali Sultan'ın Ahfâ'dı hakkında düşülen;

“... *evlâd-ı sâhib-i vakf ... berât-ı hümmâyûnumla vakf-ı evlâdlık üzere mutasarrıf olanlar bunlardır nefer-i Müslim 9*”, “... *evlâd-ı sâhib-i vakf berâtsiz mutasarrıf olan bunlardır nefer-i Müslim 8*” ve “... *evlâd-ı sâhib-i vakf mutasarrıf olmayan bunlardır nefer-i Müslim 7*”

kayıtlarda isim zikredilmemiş, sadece kaç kişi oldukları belirtilmiştir. Rakam olarak verilen bu şahısların isimleri, yukarıdaki 925 (1519) tarihli defterde belirtilmiştir.

Sultan II. Selim dönemine (1566-1574) ait 976 (1568-1569) tarihli⁷ tahrir defterlerinde; “*Evlâd-ı sâhib-i vakf berât-ı hümmâyûn ile vakf-ı evlâd bile mutasarrıf olanlardır ki zikr olunur*” kaydı başlığı altında; Gülşehrî'nin oğlu Şeyh Bahşayış, Şeyh Bahşayış'ın oğlu Tur Ali, Abdulvahab'ın oğulları Mirza ve Çakır, Cafer'in oğlu Hüseyin, Baba Ali'nin oğulları Muhsin, Müslim ve Yağan, Kubad'ın oğulları Şah Kuli, Hacı, İmam Kuli ve Batur, Sinan'ın oğlu Pir Kuli, Yakub'un oğulları Davud, İlyas, Dede Balı ve Veli, İshak'ın oğlu Garib, Talib'in oğulları Ferhad, İshak ve Emrullah, Kuli'nin oğlu Veli, Turulmuş'un oğlu Hasan, Çapankeş'in oğlu Hazanca, İskender'in oğlu Yusuf, Hasan'ın oğulları Abdullah, Fusad, Şaban, Bilal, Ali ve Şehsuvar, Nasuh'un oğulları Çakır ve Yusuf'un isimleri zikredilmiştir. Bu 33 kişinin yanı sıra, 41 kişi “*Mücerredân-ı evlâd-ı mezkûreyin*” başlığı altında kaydedilmiştir (TKGM KKA TD 562: 126/b-127/a).

Dimetoka ve Ferecik kadılarına yazılan, 18 Z 975 (14 Haziran 1568) tarihli bir hükümde Seyyid Mirza'nın adı geçmektedir (BA, MD 7: 543). Burada ismi zikredilen Seyyid Mirza, yukarıdaki tahrir defterinde ismi geçen Abdulvahab'ın oğlu Mirza olup, gönderilen hükmün içeriğinden, zikredilen tarihte zaviyenin işleriyle ilgilendiği anlaşılmaktadır.

Evâhir-i Ra 1051 (8 Temmuz 1641) tarihli bir nişanda, Seyyid Ali Sultan ahfadından Seyyid Abdurrahman, Seyyid İvaz, Seyyid Zeynel, Seyyid Hüseyin ve Seyyid Hızır'ın isimleri

⁷ Osmanlı tarihi kronolojisine dikkat etmediği anlaşılan Beldiceanu-Steinherr (1999: 57), 976 (1568-1569) tarihli defteri Kanuni Sultan Süleyman'ın hükümdarlık dönemine ait göstermiştir. Oysa Sultan Süleyman 1566'da vefat etmiştir. Tahrir işlemine belki Kanuni döneminde başlanmış olabilir. Ancak bu da çok uzak ihtimal görülmektedir. Çünkü yeni bir hükümdar tahta geçtiğinde mutad usul gereği ülke tahrir edilirdi. 976 tarihli defter de Sultan II. Selim'in tahta çıkması münasebetiyle yapılan tahrir sonucu tutulmuştur.

zikredilmektedir. Bu kişiler "... *berâtların getürüb tecdîd olunmasın ricâ eyledükleri ecilden üzerlerinde ise müceddeden bu berât-ı hümayûnunu virdim ve buyurdum ki varub ba'de'l-yevm ber-vech-i iştirâk mezra'a-i mezbûreye mutasarrıflar ...*" (BA, AE. MÇ, 1) ifadesine göre, beratları yeni hükümdar tarafından tasdik olunmuş ve vakıf toprağını müştereken tasarruf etmeleri emredilmiştir.

24 R 1117 (15 Ağustos 1705) tarihli bir belgede, vakfın mütevellisi olarak Seyyid Mustafâ'nın, vakfın cabisi olarak Seyyid İsmail'in isimleri geçmektedir (BA, C. EV. 1116).

10Ş 1199 (18 Haziran 1785) tarihli belgeye göre, zaviye imamı 5 Rebiülahir 1187 (26 Haziran 1773)'den önce Seyyid Ali Dede bin Musa'dır. Onun vefatı üzerine imamlığa zikredilen tarihte Seyyid Hüseyin Dede ibn Ahmed tayin edilmiştir. O da 18 Haziran 1785 tarihinden az önce vefat etmiştir. Evladı bulunmayan bu zatın yerine imamlık görevine Seyyid Ahmed Dede ibn Mehmed getirilmiştir (BA, C. EV. 16639).

İbrahim Hâlife'nin yaptığı 1190 tahririnde *on bir nefer sâdât ile yetmiş sekiz nefer Kızıldeli Sultan* evladı olduğu zikredilmiştir. 1194'de bunlara emr-i şerif verilmiş ve 1214 tarihinde de mahâlline kaydolunmuştur. 10S 1229 (1 Şubat 1814) tarihinde de aynı sayılar tekrarlanmıştır. (BA, C.EV. 8346). Fakat kayıtların hiç birinde seyyidlerin isimleri zikredilmemiştir.

Selh-i Ş 1232 (Temmuz 1817) tarihli belgede; vakfın mütevellisi olarak Seyyid Ahmed'in ismi geçmektedir. Yine aynı belgedeki "*derûn-ı hankâhda ... üç yüzden ziyâde evlâd-ı vâkıf olub*" ifadesinden 300 civarında Kızıldeli ahfadı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bunların isimleri de zikredilmemiştir (BA, C.EV. 25868/1-2).

Kızıldeli Zaviyesi, 27 B 1234 (22 Mayıs 1819) tarihinden önce, Tekke-i Zir (Meydân-ı Zir) ve Tekke-i Bâlâ (Meydân-ı Bâlâ) olarak iki ayrı tekkeye ayrılmıştır. 27 Receb 1234 tarihli belgede; vakfı mütevellisi Seyyid Ahmed'in oğlu Seyyid Ali ile Tekke-i Zir post-nişini Seyyid Hüseyin Dede ve Tekke-i Bâlâ post-nişini Seyyid Veli Dede'nin isimleri zikredilmiştir (BA, HAT 686/33344/2-3).

12-13 M 1246 (3-4 Temmuz 1830) tarihli bir kayıta, Tekke-i Zir zaviyedarı olarak Hatiboğlı Molla Mehmed'in ismi geçmektedir. Aynı defterde, 9 Ş 1249 (22 Aralık 1833) tarihli bir kayıta da Tekke-i Zir türbedârlığının babası Hatiboğlı Molla Mehmed'in mahlûlünden oğlu Mehmed Emin Hâlife'ye tevcih edildiği belirtilmektedir (BA, MAD 9771: 43, 56).

29 Z 1255 (4 Mart 1840) tarihli belgede zaviyenin tekyenişini olarak Derviş Hâلیل'in adı geçmektedir (BA, C. EV. 22064).

Gurre-i R 1259 (1 Mayıs 1843) tarihli belgede Tekke-i Bâlâ Zâviyesi türbedân Yûsuf Hâlife vefat etmiş, yerine büyük oğlu Hüseyin Hâlife (Dede) geçmiştir (BA, C.EV. 21773/1-2-3). 25 Ş 1268 (14 Haziran 1852) tarihli bir belgede de türbedâr Hüseyin Hâlife'nin ismi

zikredilmiştir (BA, İ. MVL 248/9069-2). Mezar kitabesinden Hüseyin Dede'nin 1280 (1863) yılında vefat ettiği anlaşılmaktadır (Zegkinis, 2001:).

5- Seyyid Ali Sultan Zaviyesi Vakfı

Belge ve kayıtlara göre Seyyid Ali Sultan, maneviyatta ulu bir kişi, fütuhatta yer almış bir gazi-derviştir. Bu üstün özellikleri sebebiyle hükümdarlar tarafından kendisine ve ahfâdına hürmet gösterilmiştir. Yeni fethedilen Dimetoka bölgesinin Türkleşmesi ve İslâmlaşmasına katkıda bulunması için bir zaviye kurmasına müsaade edilmiştir.

5.1- Vakfın Gelir Kalemleri: Yeni kurulan zaviyenin gerek şeyhi ve gerekse dervişlerinin ihtiyaçlarını karşılayabilmesi ve üstlendiği görevi yerine getirebilmesi için Sultan I. Bayezid ve Musa Çelebi'nin temlikleri ile "... Tanrı Dağı'nda Daru Büki ve Büyük Viran ve Tırfillu Viranı hudûdî ve sinorî ile mezkûr Kızıl Delü'ye virdim ..." kaydına göre, Büyük Viran, Daru Büki ve Tırfillu köyleri Seyyid Ali Sultan'ın şahsında zaviye gelir kaynağı olarak tevcih edilmiştir. Seyyid Ali Sultan da kendisine mülk olarak verilen bu köylerin varidatını "... merhûm Kızıl Delü dahi vakf-ı evlâd idüb ..." ifadesine göre, evladiyelik vakıf hâline getirmiştir.

Fatih Sultan Mehmed döneminde (1451-1481) tutulan 1456 tarihli tahrir defterine göre, yukarıda isimleri zikredilen 3 köyün yanı sıra, Kızıldeli evladı tarafından Tatar Viranı, Akpınar, Sazlık ve Kıyıcak mezarları da vakfın arazisine dâhil edilmiştir. Tahrir memuru vakfın beratını incelediğinde, bu mezarların Sultan I. Bayezid'in verdiği vakıf mülknamesinde bulunmadığını tespit etmiş ve uygulanacak nizam hakkında İstanbul'un emrini istemiştir⁸ (AKİKB, MC O/89: 10). Fatih'in cevaben verdiği emrin ne olduğuna dair elimizde belge bulunmamakla birlikte, Sultan II. Bayezid döneminde (1481-1512) tutulan 890 (1486) tarihli defterde geçen;

"Mezra'a-i Daru Büki ve mezra'a-i Büyük Viran ve mezra'a-i Dırfillu Viran evvelden vakfiyet üzere tasarruf olunugelmış imiş merhûm Mehmed Hân zamânında bozulub timâr olmuş imiş şimdiki hâlde pâdişâhımız Bâyezid Hân mecmû'-i evkâfa ve emlâke 'inâyet nazarın idib bu vakfın dahi vakfiyetin mukarrer dutub hükm-i şerîf erzânî kılmış ... ammâ asıl defterde mezra'a-i Tatar Viranı ve mezra'a-i Akpınar ve mezra'a-i Papaslık ve mezra'a-i Kavacık üzerlerine bile kayd olunmuş vakfın sinorî içinde imiş didiler" (BA, TD 20: 264)

şeklindeki kayıttan, bu mezarların vakıf arazisi içerisine alındığı anlaşılmaktadır⁹. Bu mezarlar

⁸Tahrir memuru deftere "Bu dört mezra'a asıl berâtlarında yazılmamıştır bile tasarruf ederler emrudlu kozlu yemişli mezra'alardır her nece emr olursa fermân Hazretin" kaydını düşmüştür (AKİKB, MC O/89: 10). Beldiceanu-Steinherr (1999: 59), tahrir defterlerinin yazım üslubundan ve kalemîyye ehlinin yazım tarzından anlamadığından ve 15. yüzyıl Türkçesi'nin yapısal özelliklerinden haberdar olmadığından, yukarıdaki kaydı *beceriksizce kaleme alınmış bir metin* olarak değerlendirmiştir.

⁹BA, TD 20: 264'de Fatih Sultan Mehmed'in vakfı nesh edip, timar yaptığı şeklindeki kayda rağmen, 1456 tarihli defterde "Vakf-ı Kızıl Delü" tabiri kullanılmıştır. Fatih'in ülkedeki bütün vakıflar ve mülkleri gözden geçirerek, pek çok köy ve mezrayı timarlı sipahiye dağıttığı bilinmektedir. Bu işlem, Nişancı Karamanî Mehmed Paşa'nın veziriazamlık makamında bulunduğu 1476-1481 tarihleri arasında yapılmıştır (İnalçık, 2003: 404; Barkan, 1941: 17; Gelibolulu Ali (2003: 103) bu hususu; "kurûn-ı gayrıdan vakfiyyet-i evlâd üzere tasarruf olunan karyeleri kuvvet-i

vakıf sınırlarına alınırken, vakıf mutasarrıflarının hak iddialarını devletin tasdik ettiği bir sınırnâmeye mi dayandığı, yoksa kendileri ve bölgenin ileri gelenlerinin sözlü beyanlarının mı esas alındığı, kesin olarak tespit edilememiştir. Kayıтта kullanılan dil (*imiş didiler*) sözlü beyanın esas alındığı izlenimi vermekle birlikte, vakfın bir sınırnâmesinin olduğu da vakidir. Bu sınırnâmenin de, zikredilen mezraların isimlerinin zikredilmediği Sultan I. Bayezid'in verdiği mülknâmeye dayandığı kesindir. Bahsettiğimiz sınırnâme, 1001 (1593) tarihinde yapılan tahrir sonucu tutulan deftere (defter-i cedit)¹⁰ dayanılarak çıkarılan bir kayıt suretidir. Bu sınırnâmeye göre, vakıf arazisinin sınırları belirlenirken, bölgenin ileri gelenlerinin beyanı ve vakıf mutasarrıflarının ellerinde bulunan hüccetleri esas alınmıştır¹¹. Bu hâlde vakıf evladının elinde 1001 (1593) tarihinden önce yazılmış bir hüccette, vakfın sahip olduğu arazinin sınırları mevcuttur. 925 (1519) tarihli defterde bu mezraların vakfın sınırlarına dâhil olduğu belirtilmiştir (BA, TD 77: 251). Bahsedilen hüccetin bu deftere mi, yoksa 890 (1486) tarihli deftere mi dayanılarak verildiği anlaşılamamaktadır. Sultan II. Bayezid'in Kızıldeli Zaviyesi'ne duyduğu ilgi mukabili/dolayısıyla yaptığı inayetin, sonuçta zikredilen mezraların vakıf arazisine dâhil edilmesini sağladığını söylemek mümkündür. Aksi takdirde 890 (1486) tarihli deftere muharririn düştüğü kayıt, İstanbul tarafından kabul edilmez ve geri çevrilebilirdi¹². Sonuçta, Tatar Viranı, Akpınar, Papaslık (Papazlık) ve Kavacık isimlerini taşıyan yeni ziraat alanları açılmıştır¹³. Bu mezralar, “*mezra'â-i Tatar Viranı ve mezra'â-i Akpınar ve mezra'â-i Kavacık mezkûr Daru Büki sinoruna dâhil olub*”, kaydına göre Daru Bükü Köyü arazisi sınırları içerisinde bulunduğundan, 1486'dan itibaren tutulan kayıtlarda vakıf arazisi içerisinde gösterilmiştir. Bu mezralar sadece ziraat sahası olup, nüfus barındırmamaktadır.

kâhire ile kapucularna zabt itdürdü” cümlesiyle anlatır). Dimetoka'da tahrir işlemi 1456'da yapıldığından, henüz vakıfların arazileri timara verilmemişti. Bu sebeple Kızıldeli vakfı kayıtta bulunmamaktadır. Bununla birlikte Fatih'in, Kızıldeli vakfının arazisinin ne kadarını timarlı sipahiye dağıttığı bilinmemektedir.

¹⁰ Bu tahrir defterine henüz ulaşılammıştır. Ancak arşivlerdeki 1003 (1594-1595) tarihli BA, TD 643 ve Sultan III. Murad devrine ait olan tarihsiz TRGM KKA 212'ye istinaden, bölgenin tahrir edildiği bilinmektedir.

¹¹ Belgede “*Kızıl Delü Baba'nın vakf-ı evlâd itdüğü mu'ayyen ve mümtâz sinorıdır hâriciden bir ferd dahl itmiş degıldür deyü edâ-yı şehâdet itdüklerinden gayri ellerinde olan hücc-i sâbıkalarında dahi hudûd-ı mezbûr mestûr ve mukayyed bulunmağın*” kaydı düşünülmüştür. Faroqhi,(1986: 73), zaviyenin sahip olduğu arazinin sınırlarının, tanıkların ifadesiyle öşür ve rüsüm ödedi diye çizildiğini ifade etmektedir.

¹² Beldiceanu-Steinherr (1999: 60)'in “*berâtlarında yazılmamıştır*” kaydı ile “*üzerlerine bile kayd olunmuş*” kaydını mukayese ederek; bir mim harfinin düşürülmesiyle “*Kızıldeli'nin soyundan gelenler dört mezraya hukuken sahip olmuş bulunuyorlar: Bu durum tahrir memurunun bir ihmalden mi kaynaklanıyor, ya da cebine sokulan bir rüşvetin sonucu mu, bunu asla öğrenemeyeceğiz*” şeklindeki yorumunu, belgelerin dilini anlamadan ve işleyişi bilmeden yapılmış bir yorum olarak görmek gerekir. Çünkü; muharrir (ilyazıcı, tahrir emini), tahrir bölgesinde muafiyetleri bulunanların belgelerini eski tarihlere ve mahalli örf ve adetlere kadar derinleştirerek inceler (teftiş eder), sahih olduğundan kesin emin olduklarını deftere kaydederdi. Tahrir bittikten sonra tutulan defterler İstanbul'a getirilirdi. Merkezde defter kayıtları tetkik edilir; şikâyet olur veya merkezdeki kayıtlara nazaran herhangi bir yanlışlık yapılmış ise, Nişancı marifetiyle kaydın üzerinde tashih işlemi (tevkii kalemiyle tashih) yapılarak düzeltilirdi. Bu defterler, 1871'de Defter-i Hakani Nezareti'nin kurulmasına kadar, Defterhâne'de muhafaza ediliyordu (Barkan, 1988: 14-63; İnalçık, 1987: XIX-XXIII; Pakalın, 1983: 376; Afyoncu, 1994: 101-102). TD 20'de Kızıldeli Zaviyesi vakfı kaydının üzerinde bir tashih yazısı olmadığına göre, muharririn rüşvet karşılığı veya ihmâl göstererek zikredilen dört mezrayı vakıf arazisine sokmuş olması çok zorlama bir görüş olur.

¹³ 1456 tarihli defterde Tatar Viranı, Akpınar, Sazlık ve Kıyıcak, sonraki defterlerde Tatar Viranı, Akpınar, Papaslık ve Kavacık isimleri geçmektedir. Sazlık ve Kıyıcak'ın Papaslık ve Kavacık isimlerini alıp almadığı müphemdir.

Yukarıda isimleri zikredilen köy ve mezralarda yaşayan ve ziraat yapan Müslim ve gayrimüslimlerin ödedikleri resim ve öşürler, vakfın gelir kaynaklarını oluşturmaktadır. 1456'da Umur Hacı Köy (Derbend Köy)'de yaşayan gayrimüslimler, vakıf arazisindeki Suvari Büki mezrasının mültezimleridir. Bunlar, Subaşı Hızır'ın timarına kayıtlı olmakla birlikte, "Ra'yyet degül derbend kâfirleridir" kaydına göre, derbentçilikle yükümlüdürler ve reaya statüsünde değillerdir. Bununla birlikte her bir gayrimüslim timar sahibine 10'ar akçe (sonraki kayıtlarda ispençe) ve birer kile buğday ve birer kile arpa vermekle mükellef tutulmuştur. Zikredilen tarihte Daru Büki, Büyük Viran, Dırfillu ve Suvari Büki mezraları vakıf arazisini oluşturmaktadır.

1486, 1519 ve 1530 tarihli tahrir defterlerine göre, Daru Bükü Köyü'nde yaşayan gayrimüslimler vakıf arazisinde ziraat yaptıklarında, öşürlerini vakfa öderlerdi¹⁴. Ancak " ... *ammâ mezkûr kâfirler kendüler vakf değildir hemân zirâ'at iddikleri yerler vakfındır...*" kaydına göre, kendileri derbentçi olduklarından, yine vakıf reayası statüsünde değillerdi. 1568 tarihli tahrir defterinde geçen "... *harâcı vakfın değildir hemân zirâ'at ittiklerin hâsıl-ı 'öşrin ve gayri vakfındır deyü defter-i 'atikde mukayyed bulunmağın hâliyâ hîn-i teftiş üslûb-ı meşrûh üzere defter-i cedîde kaydolundı*" kayıta da 1486, 1519 ve 1530 tarihli tahrir defterlerine atıf yapılarak, vakıf reayası olmadıklarını, ziraattan elde ettikleri gelirden vakfa vergi ödeyecekleri vurgulanmıştır.

1456'da vakıf arazisinde yaşayan; 13 hane Müslüman Türk'ün ödediği 755 akçe¹⁵ tutan çift ve bennak resimleri vakfın gelirini oluşturmaktadır (AKİKB. MC O/89: 10). 1486'da vakıf arazisinde 26 hâne, 15 mücerred (bekâr) Müslüman Türk ile 17 hâne, 4 bekâr gayrimüslim yaşamaktaydı. Bunların vakfa ödedikleri vergiler, bir önceki tarihe nazaran yaklaşık % 130 artış göstererek 1742 akçe olmuştur. Bu vergilerin dağılımı şöyledir;

4 müdd buğday için 400 akçe,
 4 müdd arpa ve diğer hububat için 320 akçe,
 emrûd (armut) öşrü 10 akçe,
 bağ öşrü 20 akçe,
 ceviz ağacı vergisi 100 akçe,
 çayır vergisi 50 akçe,
 asiyab (değirmen) resmî 15 akçe,
 ispençe 210 akçe,
 çift, bennak ve mücerred resmî 527 akçe,
 niyabet ve arus (evlilik) resmî 60 akçe,
 hamr (şarap) bacı 30 akçe (BA, TD 20: 265).

1519'da vakıf arazisinde yaşayan; 30 hane, 11 bekâr Müslüman Türk ile 20 hane gayrimüslimin

¹⁴ Bunun için deftere; "... *derbend kâfirlerinin şol ki vakf yerde zirâ'at iderler 'öşrin verir*" kaydı düşülmüştür (BA, TD 20: 265).

¹⁵ Arap rakamlarından, 5 ile 0 arasındaki farkı pek bilmediği anlaşılan Beldiceanu-Steinherr (1999: 66), bu rakamı 700 akçe okumuştur. Bu tür hataları birkaç kez tekrarlamıştır.

ödediği vergi 1486'ya nazaran % 80,9 artış göstererek 3162 akçeye çıkmıştır (BA, TD 73: 44; BA, TD 77: 252-253). 1526-1528 yıllarında vakfın geliri önceki tahrir nazaran %24,9 artış göstererek 3951 akçeyi bulmuştur (BA, TD 136: 33; BA, TD 138: 21). 1530'da da vakıf topraklarında yaşayan; 58 hane, 22 bekâr Müslüman Türk ile 23 hane, 2 bekâr gayrimüslimin vakfa ödediği verginin toplamı 3950 akçedir (BA, TD 370: 33).

1568-1569'da ise vakıf topraklarında yaşayan 3 çift, 81 nim çift, 3 bennak, 26 bekâr Müslüman Türk ile nefer başına 10'ar akçe ispençe vermekle yükümlü olan 67 nefer gayrimüslim reayanın vakfa ödedikleri vergilerin toplamı, 1530'a nazaran %97,8 artışla 7815 akçeye çıkmıştır. Bu miktarın 2060 akçesi Daru Bükü, 120 akçesi Süvari Bükü mezralarına, 5635 akçesi Büyük Viran Köyü'ne aittir. Daru Bükü mezasından; 670 akçe ispençe, 480 akçe (2 müdden) buğday öşrü, 360 akçe (3 müdden) mahlût öşrü, 80 akçe bağ resmî, 45 akçe pellut öşrü, 90 akçe hamr bacı, 30 akçe bostan resmî, 30 akçe keten öşrü, 80 akçe tapu-yı zemin resmî, 80 akçe merdekane vergisi alınmaktaydı. Büyük Viran Köyü'nden alınan;

1101 akçe çift, bennâk ve mücerred resmî,
1200 akçe (5 müdden) buğday öşrü,
1320 akçe (11 müdden) mahlût öşrü,
hane başına 25 akçe olmak üzere 10 avarız hane gayrimüslimden 250 akçe ispençe,
Müslüman Türklerin sahip oldukları bağlardan 450 akçe bağ resmî,
250 akçe pellut ve otlak resmî,
100 akçe bostan resmî,
120 akçe keten resmî,
30 akçe ceviz öşrü,
100 akçe kevvare resmî,
150 akçe tapu-yı zemin resmî,
200 akçe ağnam resmî,
50 akçe pay-ı ağnam bacı,
60 akçe değirmen vergisi,
254 akçe niyabet ve arus vergisi

vakfın gelir kaynaklarını oluşturmaktadır. (TKGM KKA TD 562: 127/b-128/a; BA, TD 470: 628). Bu 7815 akçelik gelir, bundan sonraki belgelerde de zikredilmektedir (BA, C. EV. 33350; BA, C. EV. 17394; BA, C. EV. 8346-5; BA, C. EV. 24627; BA, HAT. 686/33334). Vakfın 1456-1569 döneminde, yani yaklaşık bir asırda geliri % 935 artış göstermiştir. Bu gelir artışında, nüfusun artması ve yeni vergi kalemlerinin ortaya çıkması önemli etkenlerdir.

1229 (1814) tarihinden itibaren vakıf arazisinde bulunan, ancak zeamete tahsis edilmiş 1500 akçe gelirli Ebil ve 300 akçe gelirli Mihr-i Kuz adlı iki köyün aşar ve rüsûmunun kime ait olduğuna dair bir tartışma çıkmıştır¹⁶. Kızıldeli Zaviyesi mütevellisi Seyyid Ahmed'in

¹⁶ Faroghi (1986: 74) bu belgeyi, *arazilerindeki belirli köylülerden (Ebil ve Mihr-i Kuz) vergi toplamak için izin isteme* şeklinde değerlendirmiştir. Oysa belge, Ebil ve Mihr-i Kuz köylerinin zaimler tarafından zabt ve tasarruf edildiği, vakıf mütevellisine göre ise gerçekte vakfa ait olduğu hakkındaki tartışma üzerinedir.

“... civârda vâki’ ze’âmet mutasarrıfları mugâyir-i hüccet mâruz’z-zikr kurâ mezra’aya ve mümtâz ve mu’ayyen hudûdları dâhilinde olan yerlerine fuzâlî müdâhâle birle vakf-ı mezbûreye gadr itmeleriyle ...”

şeklindeki arzıyla başlayan tartışma, 1235 (1820) yılına kadar devam etmiş ve sonuçta Sultan II. Mahmud’un iradesiyle zikredilen köylerin aşar ve rüsumu üzerindeki haklar, Mehmed Nuri, Seyyid Hasan, Mir İsmail, Seyyid Ali, Mir Mahmud, Mir Mustafa ve Mir İbrahim adlı zaimlere verilmiştir¹⁷ (BA, C. EV. 24627, 25868-2, 25868-1; BA, HAT. 678/33038, 686/33334, 686/33344-6, 686/33344-4, 686/33344-1, 686/33344-2, 686/33344-5, 686/33344-3, 686/33344-7, 686/33344-8, 685/33302, 686/33346, 541/26729, 685/33300; TKGM KKA TD 562)

Kızıldeli Zaviyesi, 27 B 1234 (22 Mayıs 1819) tarihinden önce, Tekke-i Zîr ve Tekke-i Bâlâ (Meydân-ı Zîr ve Meydân-ı Bâlâ) olarak iki ayrı tekke hâlini almıştır. Bu esnada vakfın sahip olduğu arazi iki tekke arasında pay edilmiştir. Nitekim kayıtlarda “Kızıldeli Sultân Tekyesi’nden Meydan-ı Bâlâ’nın arâzi ve tarla ve değirmenleri ...” (BA, İ. MVL 248/9069-1) ve “Zâviye-i mezkûrun Meydân-ı Zîr’de kâ’in kırk dört kıt’a bin sekiz yüz dönüm tarla ve üç kıt’a otuz dönüm çayır ve Meydân-ı mezkûra merbût Çekirdekli mukâta’ası toprağında Sıçanlı nâm mevzi’de vâki’ ma’lûmu’l-hudûd koru ...” (BA, MAD 9771: 43) gibi ifadeler kullanılmıştır. 1249 (1833) tarihli bir belgeden ise, bu tekkelerin mal varlıklarının bir vakıf çatısı altında tekrar birleştirildiği anlaşılmaktadır (BA, MAD 9771: 5).

17 Ca 1241 (28 Aralık 1825) tarihinde Kızıldeli Zaviyesi arazisinde; hizmetkâr, çoban, değirmenci, hergeleci, 40-50 evli derviş, 150 bekâr derviş, 700-800 evzâde ve bende denilen kimseler yaşıyordu. Bunların nüfusu tahminen 4000-5000 kişidir. Faroqhi (1986: 77)’nin nispeten zengin bir kuruluş olduğunu belirttiği Kızıldeli Zaviyesi vakfının, zikredilen tarihte gelir kalemlerini (irâdât, nükûd, emvâl ve hayvânâtı); Dimetoka Kazası’nda 24 köy, 7 adet değirmen, 2500 baş koyun ve keçi, 200 adet kümes hayvanı, 40-50 kadar yük ve binek hayvanı, 20-30 çift sığır ve öküz oluşturmaktadır¹⁸. Vakfın nakit parası ise bulunmamaktaydı. Belgelerde toplam geliri belirtilmeyen bu mal varlığı dokümanı, vakıfyöneticilerinin beyanı üzerine kaydedilmiştir (BA, HAT 292/17411-1). Bununla birlikte, 11 L 1250 (10 Şubat 1835) tarihli bir kayda göre, Bektaşî tekkelerinin kapatılmasıyla birlikte, Kızıldeli vakfının sahip olduğu emlak ve arazinin önemli bir kısmı mirîye kaydedilmiş ve 18000 kuruş bedelle Çirmen Sancağı mutasarrıfına iltizam olunmuştur. Bu kayda istinaden 1825 yılında vakfın sahip olduğu emlak ve arazinin 18000 kuruş dolayında bir değere sahip olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra, Kızıldeli Zaviyesi

¹⁷ Nitekim belgede; “Ebil ve Mihr-i Kuz karyelerini Defter-i Hâkânî ve mevlânâ-yı müşârünileyhümün i’lâmı mücebince ze’âmet-i mezkûre mutasarrıfları mûmâileyhümün taraflarından zabt ve vâki’ olan mahsûlât ve rûsumâtının Defter mücebince ahz ü kabz itdirilmesi husûsına mübâderet olunmak irâde-i seniyyem muktezâsından idüğü ve fi-mâ-ba’d Kızıl Delü vakfı mütevellileri taraflarından karyeteyn-i mezkûreteyne ve arâzilerine dahl ve ta’arruz vukû’una rızâ-yı şerîfim olmadıği taşîl-i keyfiyet kaydı bâlâsına şerh virilmek üzere Defterhâne-i ‘Amirem’e ‘ilm ü haberi virildiği ...” (TKGM KKA TD 562) kaydı bulunmaktadır.

¹⁸ Faroqhi (1986: 75)’nin kullandığı bazı belgelere göre zaviye, yağ ve sabun imalatı için atölyeler de açmıştır.

vakfının Meydân-ı Zir kısmının sahip olduğu 44 kıt'a 1800 dönüm tarla ve 3 kıt'a 30 dönüm çayır ve Çekirdekli mukataası toprağında Sıçanlı mevzisinde koru ile Meydân-ı Zir civarındaki koru ile 20400 kuruş dellâliye resmî ve senevî 50 kuruş müeccele, 1251 senesinde 'Ali Ağa-zâde Mustafâ Husrev Ağa'ya satılmıştır (BA, MAD 9771: 43).

22 Ş 1268 (11 Haziran 1852)'de "Kızıldeli Sultân Tekyesi'nden Meydân-ı Bâlâ'nın arâzî ve tarla ve değirmenleri mukaddemâ me'mûrî ma'rîfetiyle ber-müceb-i bâlâ yigirmi sekiz bin yedi yüz guruşa fûrûht olunarak" kaydından, bahsedilen malın satış değerinin 28700 kuruş tuttuğu anlaşılmaktadır. Bu tarihte zaviyenin elinde, türbedar Hüseyin Dede'nin masraflarını karşılamak için tahsis edilen Meydan-ı Bâlâ civarında 20 kıt'a (408 dönüm) tarla, 4 kıt'a (5 dönüm) çayır ve 4 değirmen kalmıştır (BA, İ. MVL 248/9069-1-2).

Osmanlı ülkesindeki Bektaşî dergâhlarının kapatılıp, vakıf malları miriye devredildiği hâlde, arşiv belgelerinden Kızıldeli Zaviyesi vakfının lağvedilmediği, idaresinin 1826'da kurulan Evkâf-ı Hümâyûn Nezareti'ne devredildiği anlaşılmaktadır (BA, C. EV. 430/21773-3). Evkâf Nezareti, Kızıldeli Zaviyesi vakfına bir müdür tayin etmiş ve tüm parasal işlemler onun tarafından yürütülmüştür. Ayrıca önceden iki tekke arasında pay edilen vakıf gelir kaynaklarının tamamı, 1249 (1833)'da vakıf müdürünün idaresi altında birleştirilerek tek bir vakıf hâline getirilmiştir (BA, C. EV. 430/21773-1, 2, 3; BA, MAD 9771: 5). 1272 (1855) tarihinde çıkarılan kanunla tüm vakıflarda olduğu gibi, Kızıldeli vakfının da muameleleri Defter-i Hakânî Nezareti'ne devredilmiştir (BA, TD 562: sonradan düşülen kayıtlar).

19 Zilhicce 1241 (25 Temmuz 1826) tarihli bir belgede, Kızıldeli Zaviyesi yakınında Muharrem ayında Tatar Panayırı denilen mevkide günlük bir panayır kurulmaktaydı. Bu panayırın zaviyeye ekonomik bir getirisi olup olmadığı belgeden anlaşılmamakla birlikte, panayıra civar köy ve kasabalardan 3000-5000 kişi geldiği belirtildiğinden, bu kişilerin zaviyeye iane ve iâşe yoluyla bir gelir sağladığı düşünülebilir. Bununla birlikte belgede geçen "ahz ü i'tâsî cüz'i ve bî-mâl oldığından" ifadesi, panayırdaki bilinen para karşılığı alışveriş ve mal karşılığı mübadele gibi fonksiyonların fazlaca icra edilmediği anlamına gelmektedir (BA, HAT. 294/17515).

Vakfın sahip olduğu arazide, başka timar veya vakıfların reayası da tarımsal faaliyette bulunabilmekteydi. Nitekim 975 (1568) tarihinde Dimetoka ve Ferecik kadılarına gönderilen bir hükümde; "Kızıldeli Baba vakfeylediği yerlerde hâricden ba'zular gelüb zirâ'at ü hurâset idüp..." (BA, MD 7: 543) ifadesi kullanılmıştır. Zikredilen belge, Kızıldeli vakfı arazisine dışarıdan gelecek ziraat yapan bazı gayrimüslim çiftçilerin, vakıf arazisinde ürettikleri tarımsal ürünlerden vakfa vermeleri gereken vergiyi ödemedikleri gibi, vakıf görevlisi Seyyid Mirza'ya saldırdıkları ve mahkemeyi bastıkları ile ilgilidir.

5.2-Vakfın Gider Kalemleri: Belge ve kayıtlarda geçen "... vakf-ı evlâdlık üzere mutasarrıf olub zâviyelerine gelen âyendeye ve revendeye hidmet iderler ..." kaydından da anlaşılacağı üzere vakfın şuru; zaviyeye gelen yolcuları misafir etmek, yedirmek-içirmek ve işlerini

sağlamaktır. Bu sebeple gelirlerinin bir kısmı bu cihete harcanmaktadır. Ancak belgelerde gelirin ne kadarının bu hizmete harcanacağı belirtilmemiştir.

Vakıfta görevli personele ödenen maaşlar da vakfın giderlerindedir. Belgelerde zaviye görevlileri olarak; mütevellî, imam, cabî, türbedâr, hizmetkâr, çoban, değirmenci, hergeleci (HAT 292/17411-1 v.d.) zikredilmiştir. Bunlar arasında cabinin 5 akçe (BA, C. EV. 1116), imamın 3 akçe (BA, C. EV. 16639) yevmiye alacağı kayıtlara geçmiş, diğer görevlilerin maaşları ise hiçbir kayıttan belirtilmemiştir. Cabi ve imama ödenen günlük 8 akçe, yıllık 354 gün üzerinden 2832 akçe tutmaktadır.

Bektaşî tekkelerinin 1826'da kapatılmasından sonra, Seyyid Ali Sultan Zaviyesi'nin türbedârlık (zaviyedârlık) vazifesi, devlet tarafından devam ettirilmiştir. Bunun sebebi 25 Ş 1268 (14 Haziran 1852) tarihli;

"... tekye-i mezbûre ziyâretgâh olub her bir mahâlden fukarâ ve dervîşân gelmekte olduğundan türbedârı Hüseyin Dede gelen müsâfirini her ne kadar it'âm eylemekte kusûr itmemekte ..." (BA, İ. MVL 248/9069-2)

kaydında belirtildiği üzere, tekkenin misafiri çok olduğundan, bunların ihtiyaçlarının karşılanması için bir gelire ihtiyaç duyulmasıdır. Bunun için vakıf müdürü tarafından türbedâra, 12 M 1246 (3 Temmuz 1830) tarihli kayda göre, yıllık 25 kile buğday, 25 kile çavdar, aylık 20 kuruş, senelik 240 kuruş verilmesi emredilmiştir (BA, MAD 9771: 56)

5.3-Kızıldeli Evlâdı ve Dervîşlerinin Muafiyetleri: Musa Çelebi'nin 815 (1412) tarihli nişanında belirtilen;

"... doğancı ve sekbân ve yolcu ve izci hiç vechile kimesne varub üşendirmeye ve zahmet virmeye ve suhradan ve ulakdan ve salgundan ve harçdan ve 'avâ'idden ve 'avârizdan ve cemî' teklîfâtından emîn ola ..." (BA, AE. MÇ., 1)

veya 976 (1568) tarihli tahrir defterinde belirtilen;

"doğancıdan ve sekbân ve yolcu ve messen hiç vechile kimesne varub üşendirmeye ve zahmet vermeye suhreden ve ulakdan ve salgundan ve 'avâriz-ı divâniyye ve tekâlif-i örfiyyeden mu'âf ve müsellemler olalar" (TKGM KKA TD 562: 127/a)

şeklindeki muafiyet kayıtları, Kızıldeli Zaviyesi'nin "emlâk ve arâzinin 'Asâkir-i Mansûre masârfâtına" tahsis edildiği 1243 (1828) tarihine kadar geçen tüm belge ve kayıtlarda geçmektedir. Bu kayıtlara göre Kızıldeli Zaviyesi; doğancı, sekbân, yolcu, izci, suhra, ulak, salgun, kürekçi, cerahor, harç, avâid gibi tüm avarız-ı divaniyye ve tekâlif-i örfiyye türü vergilerden muaf tutulmuştur. Her tahta yeni çıkan hükümdara müracaat etmeleri hâlinde, bu muafiyetleri ibka olunmuş ve ellerine muafiyet belgesi verilmiştir (Mesela; BA, AE. MÇ., 1).

Tahrir eminleri muhtelif zamanlarda, yukarıdaki muafiyetleri dikkate almadan, Kızıldeli Zaviyesi mensuplarına vergi koymuştur. Mesela; gurre-i R 1024 (30 Nisan 1615) tarihli belgeye göre, tahrir emini Mehmed Çavuş, zaviye dervişlerini 13 avarız hanesi olarak kaydetmiştir. Bunun üzerine dervişlerin elinde muafiyet belgesi olduğunu İstanbul'a beyan eden Edirne kadısının inhasıyla, avarız vergisinden muaf olmaları için Sultan I. Ahmed hüküm vermiştir (BA, AE. MÇ., 1).

6-Kızıldeli Derbendi

Kızıldeli Zaviyesi ile ilgili arşiv belgelerinin pek çoğu derbent kaydıyla ilgilidir. Yeni fethedilen ıssız bölgelerde askerî ve ticarî yollarının muhafazasıyla birlikte, iskân açısından da büyük önem taşıyan derbentlerin ehemmiyetine binaen, belgelerde geçen "... *derbenciliklerin lüzûmu olduğun ...*" (BA, C. EV. 8346-2 ve 7; C. EV. 17394) kaydına göre, Kızıldeli Irmağı yakınında bir derbent bulunması gerekli olduğundan, akarsuyun adına izafeten bir derbent kurulmuştur. Bu derbent, Kızıldeli Zaviyesi yakınında bulunması hasebiyle de, derbentin yönetim işleri bir müddet sonra zaviyeye havale edilmiştir.

Osmanlı belgelerinde 861 (1456) tarihli defter kaydından itibaren Kızıldeli Irmağı kenarında bir derbent olduğundan bahsedilmektedir. Zikredilen tarihte derbentin muhafazasıyla, Subaşı Hızır Bey'in tımarına dâhil Umur Hacı Köyü'nde (diğer adıyla Derbend Köy) meskûn 44 hane (yaklaşık 220 kişi)¹⁹ gayrimüslim görevliydi. Bunlardan her biri, onar akçe (sonraki kayıtlarda ispençe) ile birer kile buğday ve birer kile arpayı vergi olarak Subaşı Hızır Bey'e ödemekle mükellef tutulmuşlardı. Ödenecek verginin nakdi tutarı 792 akçeydi²⁰. Defterde bu gayrimüslimlerin reaya statüsünde olmadıklarına dair düşülen "*Ra'ıyyet degül derbend kâfirleridir*" kaydından, derbentçi gayrimüslimlerin verdiklerinin haricindeki diğer vergilerden (avarız, tekâlif türü) muaf oldukları anlaşılmaktadır. Bu gayrimüslimler, aynı zamanda Daru Bükü Mezrası sınırları içerisinde bulunan Süvari Bükü Mezrası'nın da mültezimi olarak deftere kaydedilmişlerdir (AKİKB, MC O/89: 2, 10).

Yukarıdaki kayıttan 30 yıl sonra tutulan 890 (1486) tarihli defterde ise, derbent köyü olarak Umur Hacı Köyü'nün yanı sıra, Sıçanlı²¹ ve Daru Bükü köylerinin de adı geçmeye başlamıştır. Defterdeki "*Tengri Dağı'ndan Kızıl Delü'den öte Sıçanlı'ya giden yolu beklerler*"²² (BA, TD 20:

¹⁹ Yaklaşık nüfus hesaplamasında "(5xHane)+Mücerred" formülü kullanılmıştır.

²⁰ Bu 792 akçenin 440 akçesi -defterde yazılmamakla birlikte- ispençe vergisi karşılığıdır. "*Birer kile buğday ve birer kile arpa*" ifadesinden, aynı vergi miktarının 44 kile buğday ve 44 kile arpa olduğu ortaya çıkar. Tahrir kıymeti birbirine yakın olan bu hububat ürünlerinden buğday için 5 akçe, arpa için 3 akçe tahrir kıymeti alındığında, nakdi vergi karşılığı buğday için 220 akçe, arpa için 132 akçe olduğu anlaşılır. Ispençe, buğday ve arpanın nakdi vergi toplamı da 792 akçe etmektedir.

²¹ 1486'da Umur Hacı ve Sıçanlı köyleri İlyas'ın tımarına dâhildi. Umur Hacı'da 52 hane, 10 bekâr, Sıçanlı'da 16 hane gayrimüslim yaşıyordu. 1456'da belirlenen derbent adedi (*Her müzevvec kâfir birer kile buğday ve birer kile arpa onar akçe virir*) aynı şekilde devam etmekte olup, Umur Hacı'dakiler 1338 akçe, Sıçanlı'dakiler 384 akçe vergi ödemekle mükellef tutulmuşlardı. Buna karşılık avarız vergisinden muafıtlar.

²² Başka bir kayıttan "*Kızıldeli Suyı kurbunda Orta Köy (Umur Hacı) ve Sıçanlı kolu üzerinde*" denilmektedir (BA, C.

223) kaydından, Kızıldeli derbentçilerinin bahsedilen yolu bekledikleri anlaşılmaktadır. Zikredilen tarihte Seyyid Ali Sultan evladından Gülşehri, Daru Bükü Köyü'nün mutasarrıfı olup, köyde yaşayan 26 hane, 15 mücerred (bekâr) (yaklaşık 150 kişi) Seyyid Ali Sultan Zaviyesi ahfâdı ve dervişleri derbendi muhafaza etmektedirler²³. Bu itibarla deftere “*mezra'a-i Daru Bükü derbend köyüdür yalnız Gülşehri tasarrufundadır elinde Pâdişâh hükmi vardır bile olan dervişleriyle derbendi hıfz idüb ...*” (BA, TD 20: 265) kaydı düşülmüştür. Böylece, derbent bekleyen üç köyün ikisinin (Umur Hacı ve Sıçanlı) geliri Yeniçeri İlyas'ın timarına, birinin (Daru Bükü) geliri Kızıldeli vakfına tahsis edilmiştir. Gayrimüslim derbentçilerin tabi olduğu vergi sistemi, 1456'da Umur Hacı Köy'ünde belirlendiği şekliyle, Daru Bükü'de de uygulanmıştır.

937 (1530) tarihli kayda göre, Gülşehri'nin vefatından sonra, oğullarından Ahi Evren ve Bahşayış, babalarının hissesine mutasarrıf olarak; “*Gülşehri fevt olıcak mezkûrun oğulları Ahi Evren ve Bahşayış babaları hissesine mutasarrıf olalar deyü hükmi-i Pâdişâhî almışlar ve mezkûr derbendi bile olan dervişler hıfz idüb ...*” (BA, TD 370, s.33) ifadesinde de anlaşılacağı üzere, zaviye ve derbent işleriyle görevlendirilmişlerdir. Bu derbent sayesinde Daru Bükü Köyü'nde yaşayanların sayısı da zamanla artmış; 58 hane, 22 bekâr Müslüman Türk (yaklaşık 320 kişi) ile 23 hane, 2 bekâr gayrimüslim (yaklaşık 120 kişi), köyün sakini olmuştur. 976 (1568-1569)'da Daru Bükü Köyü'nde meskûn derbentçiler;

“*Pâdişâh-ı 'âlem-penâh 'azzullahi ensarehu hazretlerinin derbend-i mezbûrede altmış nefer derbendci olub iki yerde tâbl-ı nevbetân birle otuzar nefer derbendci muhâfızın ve muhâribîn idüb ...*” (TKGM KKA 562: 127/b)

kaydına göre, 60 kişi olup bunlar 30'ar kişilik gruplar oluşturarak iki yerde (“*mezkûr karye hâlkı iki yerde derbend bekledikleri*”) derbent beklemektedirler. Böylece, derbent beklenen bu ikinci yerde de bir derbent köyü meydana gelmiştir. 1109 (1697-1698) da İbrahim Hâlîfe'nin yaptığı tahrirde, bu derbent köyünden; “*... vakf-ı mezbûr karyelerinden Kızıldeli Derbendi demekle ma'rûf Derbend-i Sagîr nâm karyede ...*” (BA, C. EV. 17394; C. EV. 33350) kaydına göre, Derbend-i Sagîr adıyla bahsedilmiştir²⁴. İbrahim Hâlîfe burada meskûn 44 gayrimüslimi, 5 avarız hanesi (beş 'aded 'avarız nezl hânesi vaz' olunub) olarak kaydederek üzerlerine avarız vergisi yazmıştır. 1211 (1796)'de Daru Bükü, Büyük Viran ve Derbend-i Sagîr derbentçileri, İstanbul'a arzda bulunarak; 60 kişiden fazlasını denilerek derbent âdetine aykırı olarak kendilerinden fazla vergi istendiği (“*harmanına kile vaz' ve tekml' öşür alurum*”), bunun ise köyü harap ve derbendi mu'attal edeceği bildirilmiş, muafiyetlerinin ibkasını istemişlerdir. (BA, C. EV. 17394). Merkez durumu araştırarak, 1109 (1697-1698), 1172 (1759), 1194 (1780) ve 1214 (1800) tarihli kayıtlara istinaden, 1229 (1814)'da avarız

EV. 17394).

²³ Bu tarihte köyde ayrıca 17 hane, 4 bekâr gayrimüslim de (yaklaşık 90 kişi) yaşamaktaydı.

²⁴ Seyyid Ali Sultan'ın türbesi günümüzde bu köyün 1,5 km. batısındadır. 1456 tarihli defterde ise “*Daru Bükü Kızıl Delü yatduğı yerdir*” kaydı düşülmüştür. Buna göre Küçük Derbend Köyü, Daru Bükü'nün hemen yakınındadır.

vergesi ödemelerine, buna karşılık derbentçiliklerinin ibkasına karar vermiştir (BA, C. EV. 8346-4).

Derbentçilik yapan zaviye hâlkı, “... ‘avâriz-ı dîvâniden emîn olalar ...” (BA, TD 20: 265), “... mezkûr derbendi bile olan dervişler hıfz idüb ‘avâriz-ı dîvâniyyeden ve tekâlif-i ‘örfiyyeden emîn olalar deyü hükm-i şâhîleri vardır ...” (BA, TD 370: 33) v.s. kayıtlara göre avarız ve tekâliften muafırlar. Bu muafiyetlerine karşılık derbent beklemek ve yolculara hizmet etmek mükellefiyetleridir. Nitekim kayıtlarda “... zâviyelerine gelen ayendeye ve revendeye hizmet iderler ...” veya “... ‘adet-i kadim üzere ayende ve revendeye hizmet ideler ...” denmektedir. Kızıldeli Derbendi’nde derbentçilik yapan gayrimüslimler ise;

“... her derbendci onar akçe ispençe ve birer kile buğday ve birer kile arpa virüb kürekçiden ve nezel-i mahâlliden ve yeniçeri oğlanı virmekden ve cemî ‘avâriz-ı dîvâniyye ve tekâlif-i ‘örfiyyeden mu‘âf olalar deyü fermân olunub” (TKGM KKA TD 562: 127/b; BA, TD 470: 627, Tarih: 976 (1568))

kaydına göre, kürekçi, nezel, yeniçeri oğlanı gibi tüm avarız ve tekalif türü vergilerden muaf tutulmuşlardır. Bununla birlikte;

“... Daru Büki Karyesi derbend karyelerinden olub karye-i mezbûrenin defterde mukayyed derbendci oğlı derbencilerin üzerlerine edâsı lâzım gelen tereke ve ispençelerin adet-i derbendî üzere Kızıl Delü vakfı zâviyesi tarafına tamâmen edâ eylediklerinden ...” (BA, C. EV. 17394, Tarih: 10 R 1211/13 Ekim 1796)

“Dimetoka Kazâsı’nda Küçük Derbend Karyesi derbencilerinden olub kadîmü’l-eyyâmdan berü umûr-ı derbendi idâre ve a‘şâr-ı şer‘iyyemizi ve resm-i ispençemizi kazâ-i mezbûrda Kızıldeli Sultân Tekkesi’ne edâ ile umûr-ı derbenden gayri tekâlif-i sâ‘ire vermeyüb mu‘âfiyetimiz için yedimizde emr-i âlişân olub ...” (BA, C. EV. 8346-3, Tarih: Ca 1228/ Mayıs 1813)

kayıtlarına göre de tereke, a‘şar ve ispençelerini Kızıldeli Zaviyesi vakfına vermektedirler. Derbentçilik yapanların bir takım imtiyazlara sahip olması, derbentçilikle görevli olmayan bazı kimselerin zamanla köye yerleşmesine ve derbentçi gibi imtiyaz elde etme gayretine girmelerine sebebiyet vermiştir. Bunun üzerine devlet, 29 Ş 1209 (21 Mart 1795) tarihli;

“... lakin karye-i mezbûr derbend olmak mülâbesesiyle hâric karyelerden re‘âyâ gelüb tevattun ve cem’ ve yüz yigirmi neferden mütecâviz olub altmış neferden ziyâde hâric karyelerden gelüb tevattun ve vakf-ı mezbûr toprağında zirâatleriyle hâsil eyledikleri hubûbâtdan sâ‘ir re‘âyâ misillü ‘öşür ve resm taleb olundukda ‘âdet-i derbendî üzere virüb ziyâde virmekden intinâ’ ve vakf-ı mezbûra gadr itmeleriyle sıyâneti lil-vakfî’l-mezbûr vakf-ı mezbûr toprağında zirâat iden altmış nefer derbendciden ziyâde olan her bir neferden sâ‘ir re‘âyâ misillü a‘şâr ve rüsûm alınub ...” (BA, C. EV. 33350)

kayıttan da anlaşılacağı üzere, bunların derbentçiliklerini kabul etmemiş ve reaya gibi vergilerini ödemelerini istemiştir. Bununla birlikte, 1109 (1697) tarihinden itibaren derbent köylerinde yaşayan, ancak derbentçilik görevi bulunmayanlar (köy hâlkının verdiği arza göre bunlar derbentçilerin evlat ve kardeşleridir) avarız vergisi ödemekle mükellef tutulmuşlardır. 25 Safer 1229 (16 Şubat 1814) tarihli belgede geçen;

“... *ber-vechi maktû*’ *beher sene sekiz ‘aded hâne-i ‘avârizlarının beher hânesinden on sekiz kile şa’îr ve on dört kantar samanları ber-mûceb-i defter tevzi’ ve vakt ü zamânıyla İstâbl-ı ‘Âmire tarafından tahsiline me’mûr olanlara edâ ...*” (BA, C. EV. 8346-4)

kayda göre, 8 avarız hanesi olarak belirlenen bu köylülerin her bir hanesinin 18 kile arpa ve 14 kantar samanı maktû’ olarak ödemeleri emredilmiştir.

Bu derbent hakkında zaman zaman İstanbul’a şikâyetlerde bulunulmuştur. Şikâyetlerden biri, Zilhicce 906 (Temmuz 1501) tarihinde Pirşola Köy’ünden Nikola isimli bir gayrimüslim tarafından yapılmıştır. Nikola, Kızıldeli derbendi mutasarrıflarının kendisini zorla raiyyet yazdırmak istediğini şikâyet etmiştir (BA, A. DVN. 790: 100-101). Diğer bir şikâyet, Edirneli Kurd ve Sirozlu Yusuf tarafından 967 (1560)’de yapılmıştır. Zikredilen kişiler, saldırıya uğradıklarını, bunu Kızıldeli derbent kâfirlerine haber vermelerine rağmen, suçluların yakalanmasında ağır davrandıkları yolunda şikâyetinde bulunmuşlardır (BA, MD 3: 300).

7-Seyyid Ali Sultan Zaviyesi’nin Bağlı Bulunduğu Tarikat

Seyyid Ali Sultan ve evlatları hakkındaki arşiv belgelerinde, onun seyyidlik ve sufilik (şeyhlik) yönlerine vurgu yapan pek çok kayıt bulunmaktadır.

Nitekim Şaban 1229 (Ağustos 1814) tarihli bir belgede, neslinden vakıf mütevellisi olan Ahmed için “*Sâdât-ı kirâmdan es-Seyyid Ahmed zîde şerefihu*” (BA, C. EV. 24627) ifadesi kullanılmıştır. Bu ve benzeri (*on bir nefer sâdât-ı kirâm*) (BA, C. EV. 8346-2) ifadeler, Osmanlı Devleti’nin gerek Ali Sultan’ın, gerekse neslinin Seyyidliğini tanıdığını göstermektedir.

815 (1412) tarihli belgede geçen *rind*²⁵ ve birçok belgelerde geçen “*kuddise sırrehü’l-‘azîz*” tabirleriyle de, sūfîlik (şeyhlik) yönüne işaret edilmiştir²⁶. Literatürde *rind* veya *aziz*

²⁵ Rind ve zühd kelimeleri tasavvufun temel ıstılahlarından biri olup dünyadan ve içindeki her şeyden el etek çekme, kendini hiçbir kayıt ve dinî geleneğe bağlı görmeyen, sadece Allah ile yetinen mücerret kişi anlamına gelmektedir (Öztürk, 1993: 638; “Rind”, *TDVİA*, XXXV, 112; Pakalın, 1983: 48; Onay, 1992: 347)

²⁶ Anadolu’da yaşamış neredeyse tüm mutasavvıf, gazi-derviş ve alp-erenleri ve bunların kurdukları zaviyeleri, bir moda gibi heteredoks karakterli Kalenderî veya Melametî yapmak için uğraşan bir takım kimseler bulunmaktadır. Bu kimselerin çalışmalarının başlıca ana kaynağı, velâyetnâme ve menakıpnâme gibi eserlerdir. Bir nevi Heredotî tarih anlayışının XXI. yüzyıldaki mümessilleri olan bu kimselerin, tarih araştırma usulünün birincil kaynağı olan arşiv belgelerine ve devrin kroniklerine dayanmadan yapmış oldukları çalışmalar, tarih metodoloji açısından marazi bir yaklaşım içermektedir. Bilimsellik içermeyen bu tür çalışmalarda Seyyid Ali Sultan, Kalenderî ve heteredoks olarak nitelendirilmiştir. Oysa Osmanlı Devleti’nin Kızıldeli Zaviyesi başta olmak üzere tüm dinî zümrelere uyguladığı

kelimelerinin, daha ziyade Horasan erenleri veya Rûm Abdallarına (Abdalân-ı Rûm) mensup dervişler için kullanıldığı bilinmektedir. Nitekim Aşık Paşaoğlu (1992: 163), Oruç Bey (2008: 15), Neşri (2008: 40) gibi tarih yazarları Geyikli Baba, Yunus Emre, Taptuk Emre, Ahi Evran, Karaca Ahmed Sultan, Şeyh Edebalı, Kara Hoca v.s. için aziz tabirini kullanırlar.

Seyyid Ali Sultan'ın tarikat usul ve adabı çerçevesinde, maneviyattaki makamını belirtmek için de hemen hemen tüm belgelerde “*kutbü'l-arifin Kızıldeli kuddise sırrehü'l-'azîz*” [Ariflerin kutbu (önderi/lideri) Kızıldeli, Allah onun sırrını (maneviyatını) kutsasın (yüceltsin)] veya “*e'izze-i kirâmdan Kızıldeli kuddise sırrehü'l-'azîz*” [(Allah katında) önde gelen ulu kişilerden Kızıldeli] tabirleri kullanılmıştır. Bu tabirler, Osmanlı yönetiminin onu sâdâtan büyük bir veli olarak gördüğüne işaret eder.

Seyyid Ali Sultan Zaviyesi'nin Bektaşî tarikatına mensup olduğu ilk kez, 10 Şaban 1199 (18 Haziran 1785) tarihli belgede geçen;

“Cedd-i 'azîzim sultânü'l-'ârifin burhânü'l-vâsılın el-Hâc Bektâş Velî kuddise sırrihü'l-beli hazretlerinin tarik-i 'aliyyesine meşrût zevâyâdan Dimetoka'da Cebel Nâhiyesi'nde vâkî' e'izze-i kirâmdan Kızıldeli Sultân kaddesallahu sırrihu”

ifadede kullanılmıştır. Sulucakarahöyük (Hacıbektaş)'teki Hacı Bektaş Velî Dergâhı'nın o esnadaki şeyhi olan Şeyh Abdullatif tarafından İstanbul'a gönderilen bir arzuhâlde geçen yukarıdaki cümleden, Kızıldeli Zaviyesi'nin Hacı Bektaş Dergâhı'na bağlı olduğu da anlaşılmaktadır (C. EV. 16639). 1785 yılına kadar gelen belgelerde, Bektaşî tabirinin neden hiç kullanılmadığı anlaşılammıştır. Oysa Kızıldeli Tekkesi, Sultan II. Bayezid'in ilgi duyduğu tekkelerden birisidir. Keza burada yetişen Balım Sultan²⁷, bir müddet sonra II. Bayezid tarafından Hacı Bektaş Velî Dergâhı'nın şeyhliğine getirilmiştir (Ocak, 1992/b: 18). Sultan II. Bayezid ile Balım Sultan arasındaki dostane ilişki, Kızıldeli Tekkesi'nin ününün artmasında

siyaset ve düşünceleri arşiv belgeleri üzerinden dikkatlice tetkik edilirse, Ali Sultan'ın devlet tarafından Seyyid olarak kabul edildiği dikkate alınrsa ve Kalenderî felsefesinin özellikleri ile Seyyid Ali Sultan'ın özellikleri (Seyyidlik, sülûk, alp-erenlik, gazi-dervişlik v.s.) karşılaştırılsa, Seyyid Ali Sultan'ın ve diğer gazi-dervişlerin Kalenderî ve heteredoks olmadığı ortaya çıkacaktır. 1826'da hangi tekkelerin kapatılıp, hangilerinin açık bırakıldığına bakılması bile, zaviye kurucularının geçmişini anlamakta bazı ipuçları verecektir. Seyyid Ali Sultan'ın zaviye kuruculuğu, iskân ve fütuh hareketlerine katkısı dikkate alınarak; onu bir dinî zümreye mensup etmek gibi bir gayrete girmeden, Barkan (1942: 279-386)'in “*Kolonizatör Türk Dervîşi*” nitelendirmesinin kişiliğine en uygun yakıştırma olacağı düşünülmektedir.

²⁷Türer (2005: 234) Balım Sultan'ın Seyyid Ali Sultan'ın Fatih'in esir ettiği bir Sırp prensinin kızıyla evlenmesinden dünyaya geldiğini, tahsilini ve tarikat eğitimini Kızıldeli Zaviyesi'nde tamamladıktan sonra İstanbul'a gittiğini, bir müddet sonra irşad faaliyetlerine bulunmak üzere tekrar memleketi Dimetoka'ya döndüğünü, 1501'de II. Bayezid tarafından Pir Evi denilen Hacı Bektaş'taki merkez tekkeye Şeyh (dede-baba) tayin edildiğini yazar. Türer'in kesin bilgi olarak verdiği bu malumat, Ocak (1992b: 18) tarafından, Baha Said'in Manisa Valide Camii Kütüphanesi'nde bulunan bir yazmaya istinaden, bir iddia olarak ileri sürüldüğünü belirtir. Türer'in verdiği bilgilerden doğru olanı; Balım Sultan'ın Dimetoka'da doğduğu ve Seyyid Ali Sultan Zaviyesi'nde yetiştiği, Kızıldeli Zaviyesi'ne ilgi duyan II. Bayezid'in bu vesileyle Balım Sultan ile tanıştığı ve onu Hacı Bektaş Dergâhı'nın başına getirdiğidir. Ancak Türer'in, Seyyid Ali Sultan'ın Balım Sultan'ın babası olduğu ve Fatih devrinde yaşadığı yolundaki bilgisi yanlıştır.

sebebiyet vermiş olmakla birlikte, Bektaşî geleneğinde önem sırasında Sulucakarahöyük'tan (Hacıbektaş) sonra ikinci dereceye yükselmiştir. Bu suretle en önemli dört Bektaşî Dergâhı'ndan biri olarak kabul edilmiştir (Şahin, 2009: 50). Buna rağmen 1785'e kadar, bu tekkeden, Bektaşî Dergâhı olarak bahsedilmemesine kesin bir açıklama getirilememiştir.

Esasen, XV-XVII. yüzyıllara ait Osmanlı belgelerinde, genel olarak Bektaşî tabiri sıkça kullanılmamıştır. Bunun Sulucakarahöyük merkez dergâhına bağlılıkla bir ilişkisi varmış gibi görünmektedir. Yani tarikat merkezine bağlı dergâhlar, bu tarikattan sayılmış gibi görünmektedir. Nitekim Kızıldeli Tekkesi'nin 1785'de Bektaşî tarikatına mensubiyeti de bu vesileyle zikredilmiştir. 19 Zilhicce 1241 (25 Temmuz 1826) yılına ait bir belgede, “*Muharrem içinde mâtem cem'iyetleri dahi olmak hasebiyle*” ifadesinden Kızıldeli Zaviyesi yakınında Tatar Panayırı denilen mevkide Muharrem matemi ritüeli gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır (BA, HAT. 294/17515). Bu da zaviyenin, Alevî-Bektaşî karakterine işaret etmektedir.

8-Sonuç

Araştırmada aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir;

1- Arşiv belgelerinden Kızıldeli Zaviyesi'nin kesin kuruluş tarihi tespit edilememekle birlikte, Kara Timurtaş Paşa veya Saruca Paşa gibi beyler döneminde kurulduğu, Sultan I. Bayezid'in verdiği müllknâmeyle (1401-1402) Osmanlı hukukî nizamına alındığı, Musa Çelebi bitisiyle de (1412) imtiyaz ve mu'afiyetlerinin belirlendiği tespit edilmiştir.

2- Seyyid Ali Sultan ve zaviyesi, Kızıldeli lakabıyla şöhret bulmuştur. Kızıldeli ismi, bölgeye ilk gelen Türkmenler tarafından burada akan akarsuya verilmiştir. Seyyid Ali Sultan da bölgeye gelerek, tekkesini akarsuyun yakınına kurduğunda, kendisiyle birlikte zaviyesi de akarsuyun ismini almıştır. Keza bölgedeki derbent de ırmağın üzerinde bulunduğundan, bu adı almıştır.

3- Arşiv belgelerinde Seyyid Ali Sultan'ın oğulları hakkında kayıtlar bulunmakla birlikte, belgelerdeki tarih kesintileri sebebiyle sıhhatli bir şecere çıkaracak bilgi mevcut değildir. Şeyhin evladından bahseden ilk belge, Aralık 1456 tarihli olup, bu belgede Şaban isimli oğlunun ismi geçmektedir. Bundan sonraki belge ve kayıtlarda, mutasarrıf, mütevellî, türbedar veya zaviyedar olarak ahfadından muhtelif kimselerin isimleri zikredilmiştir. Bazı belgelerde ise sadece rakam olarak kaç kişi oldukları yazılmış, isimleri kaydedilmemiştir.

4- Seyyid Ali Sultan, kendisine temlik edilen arazileri, nesilden nesle intikal eden evladiyelik vakıf statüsüne getirmiştir. Vakfın gelir kaynaklarını, sahip olunan arazi üzerinde yapılan ziraî faaliyetlerden elde edilen öşürler ile reyanın ödediği rüsumlar oluşturmaktadır. Vakıfta görevli personele ödenen maaşlar ile zaviyede kalan dervişler ve yolcuların ihtiyaçlarına harcanan para vakfın giderleridir. Devlet, vakıf ahfadını ve zaviye dervişlerini, gerek gelen yolculara hizmet etmekle ve gerekse derbentçilikle görevlendirdiğinden, avarız-ı divaniyye ve tekâlif-i örfiyye türü vergilerden muaf tutmuştur.

Belgelerden Kızıldeli Zaviyesi vakfının, XV-XVII. yüzyıllarda oldukça mütevazı bir gelire sahip iken, XIX. asra gelindiğinde önemli bir mal varlığına (irâdât, nükûd, emvâl ve hayvânâtı) ulaştığı anlaşılmaktadır. Sultan II. Mahmud'un Bektaşî Tekkelerini kapattığı tarihlerde, bu mal varlığının önemli bir kısmı, Asakir-i Mansure için zabt edilmiş, nispeten az bir kısmı ise, zaviyenin masrafları için muhafaza edilmiştir. Vakıf idaresi, Evkâf-ı Hümayûn Nezaretî'ne verilmiş ve Nezaret tarafından tayin edilen bir müdür, vakfın tüm parasal işlemlerini yürütmüştür.

5- Kızıldeli Zaviyesi, kesin tarihi tespit edilememekle birlikte, 1819 tarihinden önce, Tekke-i Zir ve Tekke-i Bâlâ (Meydân-ı Zir ve Meydân-ı Bâlâ) olarak iki ayrı tekke hâlini almıştır. Şeyhlik/mütevellilik hakkında aile içi bir tartışma veya vakıf gelirleriyle ilgili bir mesele, iki farklı tekke oluşmasına sebebiyet vermiş olabilir. Ancak, belgelerden tekkenin bu şekilde ikiye ayrılmasının sebebi anlaşılammaktadır. Belgelerde yalnızca her iki tekkenin de kendisine ait gelir kaynakları olduğu ve ayrı ayrı postnişin atandığı kayıtlıdır.

6- Belgelerin birçoğu, bölgeden geçenlerin güvenliğini sağlamak amacıyla kurulan Kızıldeli Derbendi'yle ilgilidir. Derbendin muhafazasıyla, zaviye hâlkı ve civarındaki gayrimüslimler görevlendirilmiştir. Muhafazada bulunan zaviye hâlkı, her türlü vergiden muaf tutulurken, gayrimüslim reaya bazı vergileri ödedikten sonra, avarız ve tekâliften muaf edilmişlerdir. Gayrimüslim reaya mükellef oldukları vergileri, önceleri timar sahiplerine verirken, daha sonra vakfa ödemişlerdir.

7- Seyyid Ali Sultan'dan bahseden ilk dönem belgelerinde, mensup olduğu tarikat belirtilmeden, tasavvuf ve tarikat geleneğine uygun övgü cümleleriyle, muhterem ve aziz bir sufi olduğu vurgulanmıştır. İlk olarak 1785 tarihinde Kızıldeli Dergâhı'nın Bektaşî tarikatına mensubiyeti kayda geçirilmiştir. Bundan sonraki tüm belgelerde de zaviyenin bu karakteri vurgulanmıştır.

8- Bektaşî dergâhlarının kapatılması sırasında, Kızıldeli Zaviyesi'nin mallarının önemli bir kısmına el konmasına rağmen, dergâh kısmı açık tutulmuştur. Bunun sebebi belgelerde ziyaretçisinin fazla olması şeklinde izah edilmekle birlikte, belgelerin dilinden Osmanlı yönetiminin Seyyid Ali Sultan'a karşı özel bir saygı ve muhabbet gösterdiği, onun şahsına nispeten zaviyesini açık tuttuğu, türbesinin bakımı için türbedar tayin ettiği anlaşılmaktadır.

KAYNAKLAR

NOT: Araştırmada kullanılan arşiv belge ve kayıtları için bkz. Ali Sinan Bilgili-Selahattin Tozlu, (2010), Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kızıldeli (Seyyid Ali) Sultan Zaviyesi-I (1401-1852), Ankara: Gazi Üniversitesi, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yay. Âşık Paşaoğlu Tarihi, (1992), Haz. Atsız, İstanbul: MEB Yay. Barkan, Ö. Lütfi, (1941), "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri", İFM, II/1, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yay.

- Barkan, Ö. Lütfi, (1942), "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", VD, II, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.
- Barkan, Ö. Lütfi, (1988), *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, Haz. Ö. Lütfi Barkan, Enver Meriçli, Ankara: TTK Yay.
- Beldiceanu-Steinherr, Iréne, (1999), "Osmanlı Tahrir Defterlerinde Seyyid Ali Sultan: Heterodox İslâm'ın Trakya'ya Yerleşmesi", Sol Kol, Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1639), ed. E.Z. Zachariadou, çev. Ö. Arıkan, E. Güntekin, T. Altmova, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Bilgili, Ali Sinan, (2002), "Azerbaycan Türkmenleri Tarihi", *Türkler*, VII, 22-43, Edt. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yay.
- Danişmend, İ. Hami, (1972), *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul: Türkiye Yayınevi
- Evliya Çelebi, (2003), *Seyahatnâme*, VIII, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, İstanbul: YKY Yay.
- Faroqhi, Suraiya, (1986), *Peasants, Dervishes and Traders in the Otoman Empire*, I, London
- Gelibolulu Mustafa Ali, (2003), *Künhü'l-Ahbâr*, II, Yay. M. Hüdai Şentürk, Ankara: TTK Yay.
- Gökbilgin, M. Tayyib, (1977), *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Hâlaçoğlu, Yusuf , (1989), "XVI. Yüzyılda Sosyal, Ekonomik ve Demografik Bakımdan Balkanlar'da Bazı Osmanlı Şehirleri", *Belleterin*, LIII/207-208, Ankara: TTK Yay.
- İnalcık, Hâlıl, (1987), *Hicri 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara: TTK Yay.
- İnalcık, Hâlıl, (2003), "Mehmed II", *TDVİA*, XXVIII, 395-407, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- İnalcık, Hâlıl, (2008), "Osmanlı Sultanlarının Unvanları (Titülâtür) ve Egemenlik Kavramı, Doğu Batı Makaleler II, Ankara: Doğubatu Yay. s.187-192.
- Kemal Paşa-oğlu Şemsüddin Ahmed İbn-i Kemal, (1991), *Tevârih-i Âl-i Osman*, II. Defter, Haz. Şerafettin Turan, Ankara: TTK Yay.
- Mevlânâ Mehmed Neşri, (2008), *Cihânnümâ*, Haz. Necdet Öztürk, İstanbul: Çamlıca Yay.
- Nicol, Donald M. (1999), *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, Çev. Bilge Umar, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Noyan, Bedri, (1999), *Seyyid Ali Sultan Velayetnamesi*, Ankara: Ayyıldız Yay.
- Ocak, Ahmet Yaşar, (1992a), *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Ankara: TTK Yay.
- Ocak, Ahmet Yaşar, (1992b), "Balım Sultan", *TDVİA*, V, 17-18, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Onay, Ahmet Talat, (1992), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, haz. Cemal Kurnaz, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Oruç Beğ Tarihi, (2008), *Osmanlı Tarihi, 1288-1502*, (2008), Haz. Necdet Öztürk, İstanbul: Çamlıca Yay.
- Öztürk, Yaşar Nuri, (1986), "Zühd", *İA*, XIII, 638-639, İstanbul: Milli Eğitim Yay.
- Pakalın, M. Zeki, (1983), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul: MEB Yay.
- Şahin, Haşim, (2009), "Seyyid Ali Sultan", *TDVİA*, XXXVII, 48-50, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

- Şahin, Hüseyin, (1998), "Bir Anadolu Ereni: Kızıldeli. Malatya'da Kızıldeli Adı Çevresinde Oluşan Kültürel Değerler" 1. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyalari Kongresi Bildirileri. Ankara.
- Tekindağ, M.C. Şehabeddin, (1993), "Timurtaş", İA, XII/1, 372-374, İstanbul: MEB Yay.
- Temren, Belkıs, (1998), "Bektaş Geleneğinde Balkanlara İkinci Geçiş; Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli) Söylencesi", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, VI, Ankara: Gazi Üniversitesi Yay.
- Türer, Osman, (2005), "Osmanlı Anadolu'sunda Tarikatların Genel Dağılımı" Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler, Haz. A.Yaşar Ocak, Ankara: TTK Yay.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, (1982), Osmanlı Tarihi, I, Ankara: TTK Yay.
- Yıldırım, Rıza, (2007), Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli) ve Velâyetnâmesi, Ankara: TTK Yay.
- Zegkinis, E., (2001), Bektashism in Western Thrace: A contribution to the history of the dissemination of Islam in Greece, Yunancadan İngilizceye çev. G. Mavrommatis, İncilizceden Türkçeye çev. Atalay Gündüz, (Batı Trakya'da Bektaşilik), (Selanik: Balkan Çalışmaları Enstitüsü Yay.), Pournaras P. S

Hacı Recep

*Hacı Receb kerâmete erince
Nice canlar hizmet etdi ölünce
İlk yaz beher iyi vakit gelince
Öter bülbülleri Kızıldeli'nin*

*Dünya dergâhında bülbülün zârın
Hüdâ yaratmıştır Muhammed nûrun
Elleri göğsünde dilleri şirin
Öter bülbülleri Kızıldeli'nin.*

*Dervişleri vardır nefes haklarlar
Haklayıp da pîrin sırrın saklarlar
Gözcüleri vardır derbend beklerler
Derbendir yolları Kızıldeli'nin*

*Dervişleri vardır dârından geçer
Türbeye girince serlerin açar
Dolduruben aşkın bâdesin içer
Muhibdir yerleri Kızıldeli'nin*

Hacı Receb Dedem durmayıp çağlar
Ziyarete gelir paşalar beyler
Dilimiz durursa kalbimiz söyler
Herdem medhin edem Seyyid Ali'nin

Bu şiir, Doğan Kaya'nın Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi'nde (23-28.11.2001) sunduğu "Sivas Kaynaklı Cönklerde Kızıldeli" başlıklı eserinden alınmıştır.